

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ М.І. ДОЛІШНЬОГО НАН УКРАЇНИ»**

**Використання соціально-економічного
потенціалу кооперації для розвитку
сільських територій України**

НАУКОВО-АНАЛІТИЧНА ДОПОВІДЬ

Львів-2017

Авторський колектив

Борщевський В. – д. е. н., зав. відділу розвитку територіальних громад і транс-кордонного співробітництва ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»

Куліш І. – к. н. держ. упр., докторант ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»

Цимбаліста Н. – к. е. н., науковий співробітник відділу розвитку територіальних громад і транскордонного співробітництва ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»

Кравців І. – здобувач наукового ступеня кандидата наук ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»

ЗМІСТ

Вступ.....	4
I. Кооперація в системі інститутів сільського розвитку.....	5
1.1. Інституційно-правове забезпечення розвитку кооперації в Україні.....	5
1.2. Проблеми функціонування інституційного механізму поширення кооперації на сільських територіях.....	8
1.3. Ринкова самоорганізація як основний чинник розвитку кооперації в сільській місцевості.....	11
II. Оцінка соціально-економічного потенціалу розвитку кооперації на сільських територіях Західного регіону України.....	15
2.1. Економічні передумови поширення кооперації на сільських територіях.....	15
2.2. Класифікація сільських територій з погляду потенціалу поширення кооперації: регіональний контекст.....	24
2.3. Інституційний потенціал розвитку сільськогосподарської кооперації в сучасних соціально-економічних умовах.....	30
III. Пріоритетні напрями ефективного використання потенціалу кооперації для розвитку сільських територій.....	34
3.1. Удосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку кооперації на сільських територіях.....	34
3.2. Основні складові формування сучасного інституційного середовища розвитку кооперації.....	39
3.3. Сільське підприємництво як чинник стимулювання кооперації...	41
Висновки.....	48
Список використаних джерел.....	50
Додатки.....	55

Вступ

Функціонування ринкової економіки передбачає постійну диверсифікацію форм і методів організації праці в усіх сферах господарської діяльності. Особливо це стосується економічного розвитку сільських територій. Адже, поширення нових підходів до ведення господарської діяльності на селі не лише забезпечує зростання рівня зайнятості, покращення соціальних стандартів і якості життя сільських мешканців, але і формує ґрунт для довгострокового збалансованого розвитку сільської економіки на основі зростання підприємницької активності та поліпшення інвестиційного клімату.

Одним з пріоритетних напрямів використання соціально-економічного потенціалу підприємництва на сільських територіях в сучасних умовах є розвиток кооперації. Адже участь у кооперативах забезпечує можливість невеликим суб'єктам аграрного ринку нарощувати власну конкурентоспроможність, збільшуючи при цьому обсяги виробництва і збуту своєї продукції. Саме тому в сучасних наукових дослідженнях дедалі більша увага приділяється розвитку кооперації, зокрема у контексті підвищення ефективності функціонування сільської економіки та розвитку сільських територій.

Кооперації відводиться одне з центральних місць також і в системі сучасних пріоритетів розвитку сільського господарства України. На різних щаблях владної ієрархії, серед учених-економістів, у колах фахівців з питань розвитку аграрного бізнесу та в інших експертних середовищах дедалі частіше кооперація розглядається як засіб підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки.

Проблемам кооперації присвячено низку програмних документів, розроблених як на рівні уряду, так і на регіональному та локальному щаблях. Зокрема, це стосується Програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, Державної цільової програми розвитку українського села, а також стратегій розвитку цілої низки областей України.

Водночас, часто програмні документи не враховують економічної сутності кооперації та ринкових механізмів її поширення на сільських територіях, що знижує рівень ефективності практичного впровадження відповідних програмних положень. Зазвичай це пов'язано із недостатньою науковою обґрунтованістю стратегічних пріоритетів і практичних заходів з розвитку кооперації на селі.

У зв'язку із цим, в сучасних умовах актуалізуються наукові дослідження, пов'язані із виявленням теоретико-прикладних проблем, які впливають на ефективність використання соціально-економічного потенціалу кооперації в процесі розвитку сільських територій України.

Пропонована науково-аналітична доповідь присвячена виявленню основних закономірностей поширення кооперації в сільській економіці та окресленню пріоритетних завдань, спрямованих на підвищення ефективності використання її соціально-економічного потенціалу в розвитку сільських територій нашої держави.

I. КООПЕРАЦІЯ В СИСТЕМІ ІНСТИТУТІВ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

1.1. Інституційно-правове забезпечення розвитку кооперації в Україні

Згідно законодавчого визначення, кооператив є організаційно-правовою формою громадського об'єднання (громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів).¹

Кооперативи, як добровільні об'єднання громадян з метою спільного вирішення ними економічних, соціально-побутових та інших питань, можуть створюватися у різних галузях (виробничі, споживчі, житлові тощо). Діяльність різних видів кооперативів регулюється Господарським кодексом України.²

Разом із цим кооператив трактується як юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування.³

Метою кооперації є задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативних організацій на основі поєднання їх особистих та колективних інтересів, поділу між ними ризиків, витрат і доходів, розвитку їх самоорганізації, самоуправління та самоконтролю.

Основними завданнями кооперації є:

- підвищення життєвого рівня членів кооперативів, захист їх майнових інтересів і соціальних прав;
- створення системи економічної і соціальної самопомоги населення та суб'єктів господарювання;
- залучення у виробництво товарів, робіт, послуг, додаткових трудових ресурсів, підвищення трудової і соціальної активності населення;
- створення і розвиток інфраструктури, необхідної для провадження господарської та іншої діяльності кооперативів з метою зростання матеріального добробуту їх членів та задоволення потреб у товарах і послугах;
- сприяння сталому розвитку та становленню засад демократичного розвитку суспільства (стаття 3 Закону України «Про кооперацію»).

Правові та організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання гарантуються Конституцією України, Законом України «Про громадські об'єднання» та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

¹Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України, 2013. – № 1. – Ст. 1.

² Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003. – № 18; № 19-20; № 21-22. – Ст. 144.

³ Про кооперацію : Закон України від 10.07.2003 № 1087-IV // Відомості Верховної Ради України, 2004, № 5. – Ст. 35.

Правові, економічні та соціальні основи діяльності споживчої кооперації в Україні визначені Законом України «Про споживчу кооперацію». Згідно цього закону споживча кооперація в Україні – це добровільне об'єднання громадян для спільного ведення господарської діяльності з метою поліпшення свого економічного та соціального стану. Вона здійснює торговельну, заготівельну, виробничу та іншу діяльність, не заборонену чинним законодавством України, сприяє соціальному і культурному розвитку села, народних промислів і ремесел, бере участь у міжнародному кооперативному русі.⁴

Первинною ланкою споживчої кооперації є споживче товариство – самостійна, демократична організація громадян... Споживче товариство вважається створеним, визнається юридичною особою і може здійснювати господарську та іншу діяльність з дня його державної реєстрації.⁵ (стаття 5 Закону України «Про споживчу кооперацію»).

Правові, організаційні, економічні та фінансові особливості утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів визначає Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію»⁶

Згідно зі ст. 1 цього документу:

- сільськогосподарський виробничий кооператив – сільськогосподарський кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб, які є виробниками сільськогосподарської продукції, для провадження спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку;
- сільськогосподарський обслуговуючий кооператив – сільськогосподарський кооператив, що утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб – виробників сільськогосподарської продукції для організації обслуговування, спрямованого на зменшення витрат та/або збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними сільськогосподарської діяльності та на захист їхніх економічних інтересів.

Державна підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів задекларована у ст. 15 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію». Така підтримка здійснюється відповідно до державних та регіональних програм за рахунок державного і місцевих бюджетів у порядку, встановленому законом. З цією метою була розроблена та затверджена «Концепція Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року»⁷. Окрім того, прийнятий ряд інших нормативно-

⁴ Про споживчу кооперацію : Закон Країни від 10.04.1992 № 2265-ХІІ // Відомості Верховної Ради України, 1992. – № 30. – Ст. 1.

⁵ Там само. – Ст. 5.

⁶ Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 17.07.1997 № 469/97-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1997. – № 39. – С. 261.

⁷ Про схвалення Концепції Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року : Розпорядження Кабінету Міністрів від 11 лютого 2009 р. № 184-р / Офіційний вісник України, 2009. – № 14. – С. 61. – Ст. 444. – Код акту 45872/2009.

правових актів, серед них:

- Указ Президента України «Про заходи щодо реформування розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах»⁸;
- Загальнодержавні та регіональні програми сприяння та підтримки села (Ініціатива «Рідне село»⁹, «Державна цільова економічна програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року»¹⁰, Обласні цільові програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року¹¹ та інші).

Окрім нормативно-правових актів, які безпосередньо прийняті з метою сприяння розвитку кооперації, існує низка таких, що спрямована на її активізацію опосередковано:

- Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку»¹²;
- Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки»¹³ та інші.

Аналіз чинного законодавства дозволяє виділити кілька основних неув'язок, які стали причиною того, що великий потенціал сільських територій України за теперішніх умов не повністю реалізований.

Не зважаючи на те, що існує велика кількість нормативно-правових актів з питань кооперації, щороку приймаються все нові документи, покликані забезпечити підвищення ефективності регулювання цієї сфери. Періодично, частина нормативно-правових актів скасовується, а на їх місце приймаються інші, або десятки разів вносяться зміни у чинні, що викликає збільшення трансакційних витрат і вносить плутанину. Адже, щойно завершується на усіх рівнях адаптація одних змін до нормативів (а часом і не встигає завершитись), як вже надходять наступні, які необхідно належно юридично оформити.

Постійна законотворча діяльність свідчить про актуальність проблеми створення життєздатної системи кооперації на селі та, одночасно, про недосконалість організації законотворчого процесу. Сформувалась парадоксальна ситуація, за якої, що більше заходів спрямовано на вдосконалення нормативно-правового забезпечення кооперативної діяльності в сільській

⁸ Про заходи щодо реформування розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах : Указ Президента України. – Урядовий кур'єр від 24.01.2001 – № 13

⁹ Соціальна ініціатива «Рідне село» охопить більшість сіл та міст України / <http://minagro.gov.ua/node/11628>

¹⁰ Про затвердження Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 р. № 557 // Офіційний вісник України, 2009. – № 42. – С. 49. – Ст. 1408.

¹¹ Обласна цільова програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року : Рішення XLIX сесії Херсонської обласної ради V скликання від 02.09.2010. – № 1411.

¹² Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку : Указ Президента України. – Офіційний вісник України від 23.06.2000 – 2000 р., № 23, стор. 20, стаття 931, код акту 15703/2000

¹³ Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки : Указ Президента України. – Офіційний вісник України від 24.12.1999 – 1999 р., № 49, стор. 11, код акту 12672/1999

місцевості, то стрімкішим стає скорочення кількості кооперативів.

Думки вчених щодо причин виникнення такої ситуації розділились. Одні дослідники це пояснюють тим, що створення інституційно-правової бази для розвитку зазначених процесів не може викликати прискорену реалізацію об'єктивної тенденції посилення інтеграційних процесів у кооперативному русі. Практичне об'єднання та координація кооперативного господарювання є завданням досить складним і потребує певного часу.¹⁴

Інші – вважають велику кількість нормативно-правових актів критерієм сприяння розвитку кооперації, а державу у цьому процесі – суб'єктом психологічної підтримки.¹⁵

Разом із цим, слід відзначити, що збільшення кількості нормативно-правових актів відображається, насамперед, не стільки на розвитку кооперативного руху, скільки на бюрократизацію процесу державної підтримки та зниженні ефективності адміністративно-управлінського забезпечення. Адже будь-яка можливість двоякого трактування змісту нормативно-правових норм створює підґрунтя, якщо не для корупційної діяльності, то для виникнення додаткових бар'єрів на шляху поширення кооперації.

1.2. Проблеми функціонування інституційного механізму поширення кооперації на сільських територіях

Досліджуючи інституційний механізм поширення кооперації на сільських територіях України, слід акцентувати першочергову увагу на наявних інституційних прогалинах, які блокують процеси формування та розвитку кооперативів (як сільськогосподарських, так і споживчих та обслуговуючих), унеможливаючи тим самим їх ефективний розвиток.

Насамперед, це стосується низки формальних інститутів, до яких відносяться усі писані правила, що регулюють економічне життя людей, підприємств та організацій, знижуючи тим самим рівень невизначеності при налагодженні господарських трансакцій між ними.¹⁶

У цьому контексті слід звернути першочергову увагу на так зване «профільне» законодавство, яке чинить безпосередній вплив на регулювання сфери кооперації. Так, вітчизняні науковці неодноразово звертали увагу на невідповідність між окремими положеннями Законів України «Про сільськогосподарську кооперацію» та «Про кооперацію» і нормами Цивільного і

¹⁴ Цимбалюк Ю.А. Розвиток інфраструктури аграрного ринку в Україні / Ю.А. Цимбалюк // Журнал «Агрогляд». – 2008. – Вип. 1. – С. 18-22. – С. 109-110.

¹⁵ Колокольчикова І. В. Кооперація в контексті концепції державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року / І. В. Колокольчикова // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. – Спец. вип. : у 2 ч. Організаційно-правові форми агропромислових формувань: стан, перспективи та вплив на розвиток сільських територій / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ "Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана" ; відп. ред. О. О. Беляєв. – К. : КНЕУ, 2011. – Ч. 1. – С. 228–235. – С. 230.

¹⁶ Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Дуглас Норт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/6310/6311/>

Господарського кодексів України.¹⁷

Існує також низка інституційно-правових проблем, пов'язаних із регулюванням діяльності сільськогосподарських виробничих та обслуговуючих кооперативів. Передусім, це стосується визначення правового статусу перших як прибуткової організації, що веде до фактичного нівелювання самої суті кооперативної ідеї.

Зокрема, дослідники відзначають, що корпоративна природа кооперативів призводить до їх ототожнення із товариствами з обмеженою відповідальністю. Цьому сприяє поява квазіорганізаційних форм підприємництва, внутрішній перехід від кооперативних засад організації виробничої діяльності до загальнотоваристських, особливо через формальне віднесення Цивільним Кодексом України виробничих кооперативів до підприємницьких товариств. Натомість, виробничий кооператив є унікальною організаційно-правовою формою підприємницької діяльності. Ця унікальність полягає у тому, що виробничий кооператив органічно поєднує в собі такий обсяг прав, свобод та інтересів громадянина, який не властивий ніякій іншій організаційно-правовій формі підприємництва.¹⁸

Інші вчені наголошують на тому, що на відміну від інших сільськогосподарських підприємств, метою виробничого кооперативу не є максимізація прибутку на вкладений капітал, а сам термін «прибуток» не повною мірою відображає природу коштів, отриманих кооперативом понад здійснених витрат на виробництво продукції: «...скоріше слід говорити про прирощення особистих доходів членів кооперативу за рахунок зекономлених (не понесених завдяки кооперуванню) витрат».¹⁹ Тобто фактично об'єктом оподаткування діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів є особисті доходи їхніх членів, отриманих в результаті розподілу прибутку цих кооперативів пропорційно до трудової участі кожного члена.

Що ж до сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, то тут ситуація діаметрально протилежна, адже незважаючи на те, що їхній статус неприбутковості є закріплений у спеціальному законі (ЗУ «Про сільськогосподарську кооперацію»), причому як у діючій його редакції (від 20.11.2012 р.), так і в попередній, що була прийнята ще у 1997 р., на практиці багато обслуговуючих кооперативів реєструвалися і функціонували як прибуткові організації. Така ситуація була пов'язана насамперед із існуванням великої кількості законодавчих колізій між кооперативним, податковим та загальногосподарським законодавством, частина з яких не усунена досі.

¹⁷ Формування та розвиток обслуговуючих кооперативів: проблеми та перспективи [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.pdaa.edu.ua/content/формування-та-розвиток-обслуговуючих-кооперативів-проблеми-та-перспективи>.

¹⁸ Коверзнев В. О. Загальна характеристика законодавства, що регулює діяльність виробничих кооперативів / В. О. Коверзнев [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=117%3A2011-11-10-10-04-24&catid=32%3A-4&Itemid=40&lang=ru/

¹⁹ Малік М. Й. Кредитне обслуговування сільськогосподарських кооперативів: Монографія / М. Й. Малік, А. С. Кудінов. - К. : ННЦ ІАЕ, 2008. - 166 с. - С. 28.

Крім того, для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів вагомим законодавчим бар'єром на шляху розвитку залишається проблема сплати ПДВ. Особливо це стосується оподаткуванням ПДВ вартості послуг, які надаються членам кооперативу – власникам особистих селянських господарств із реалізації виробленої ними сільськогосподарської продукції. Відтак, налагодити ефективну систему послуг зі збуту сільськогосподарської продукції через сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи заважає діюча норма Податкового кодексу України (п. 189.12 статті 189), яка передбачає нарахування цього податку на величину торгової націки кооперативу на вартість прийнятої у сільськогосподарських товаровиробників продукції, що збільшує її ціну і робить цю продукцію неконкурентоспроможною.²⁰

Поряд із цим, слід також звернути увагу на ті нормативно-правові акти, які стримують розвиток сільськогосподарської кооперації опосередковано, а саме через обмеження підприємницької ініціативи на селі, блокування самоорганізації та суспільної активності сільського населення, зниження якості людського капіталу сільських територій. Це, зокрема, стосується антимонопольного та фіскального законодавства, регуляторних актів, пов'язаних з розвитком місцевого самоврядування та бюджетною децентралізацією влади, формуванням сучасного ринку агроконсалтингу та дорадництва, проведенням необхідних реформ в навчально-освітній і науковій сферах, підвищенням ефективності регулювання міграційних процесів у сільській місцевості тощо.

Водночас, слід відзначити, що формальні інститути, орієнтовані на розвиток сільськогосподарської кооперації, не можуть бути достатньо дієвими без їх підтримки з боку неформальних інститутів. Наприклад, закордонні дослідники звертають особливу увагу на те, що в суспільствах, де не відбулось остаточного укорінення стабільних інституційних рамок цивілізованої ринкової економіки для розвитку кооперації особливо важливого значення набувають неформальні інститути. Зокрема, вони забезпечують специфічні інвестиції від місцевих мешканців, котрі, перш ніж брати участь у кооперації, вимагають для себе певних гарантій. У цьому разі саме неформальні інститути виступають джерелами надання таких гарантій у вигляді кооперативних зобов'язань та визнання ієрархій.²¹

У сучасних соціально-економічних реаліях розвитку сільських територій України, до основних неформальних інститутів, пов'язаних з процесами кооперування слід віднести: традиції самоорганізації населення, культуру підприємництва, соціальний капітал, правосвідомість, індивідуальну відповідальність, самоосвіту та саморозвиток, суспільні комунікації, моральні норми і духовні цінності тощо.

Як видно з цього переліку, більшість інститутів сучасної сільської

²⁰ Податковий кодекс України: від 02.12.2010 № 2755-VI: текст із змін, станом на 21.12.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page>.

²¹ Vilpoux O. F. Agrarian reform and cooperation between settlers in the Midwest of Brazil: An institutional approach / O. F. Vilpoux Retrieved from http://www.researchgate.net/publication/261716312_Agrarian_reform_and_cooperation_between_settlers_in_the_Midwest_of_Brazil_An_institutional_approach

економіки в Україні чинять переважно деструктивний вплив на розвиток кооперації на сільських територіях. Водночас, закордонні дослідники наголошують на тому, що «чим більше індивідуальних учасників беруть участь у житті своїх громад, тим більше вони вчаться довіряти іншим; чим більшою є довіра, яку індивіди надають іншим, тим імовірніше, що вони братимуть участь у спільних заходах. Індивідуальні дії формують соціальний порядок, який може принести вигоду певній групі, спричиняючи колективну діяльність її учасників. При цьому важливу роль у подоланні певних провалів ринку при постачанні місцевих суспільних благ і різного роду гарантій відіграє соціальний капітал».²²

1.3. Ринкова самоорганізація як основний чинник розвитку кооперації в сільській місцевості

Кооперації як ринковому феномену, породженому економічними інтересами індивідів, що під впливом конкуренції вдаються до самоорганізації, в тому числі шляхом створення кооперативів, присвячені праці багатьох вчених-економістів, представників різних наукових шкіл.

Наприклад, апологети інституціоналізму вважають, що кооперація в ринковій економіці зумовлюється тим, що забезпечує її учасникам зниження трансакційних витрат у процесі використання обмежених економічних ресурсів. У протилежному разі окремі суб'єкти не стануть об'єднуватися в кооперативи, орієнтуючись на індивідуальну підприємницьку діяльність.²³

Такий підхід дозволяє пояснювати розвиток кооперації на сільських територіях прагненням агровиробників та інших господарюючих суб'єктів підвищувати власну конкурентоспроможність шляхом зниження трансакційних витрат.

Разом із цим, один з фундаторів сучасного інституціоналізму Д. Норт відзначав, що приділяючи увагу проблемі кооперації між людьми, а більш конкретно – тій кооперації, що дозволяє економічним системам отримувати вигоду з торгівлі, слід особливо ретельно досліджувати розвиток інститутів, які створюють сприятливе середовище для спільного вирішення складних проблем обміну, забезпечуючи економічне зростання. При цьому він наголошував, що не всяка кооперація між людьми є продуктивною з точки зору суспільства.²⁴

Близьким до поглядів інституціоналістів є бачення кооперації представниками неокласицизму, які пояснюють цей ринковий феномен намаганням окремих економічних агентів об'єднувати власні специфічні таланти, уміння та навички, з метою отримання нової якості товарів і послуг, оскільки поодиноці жоден учасник ринку забезпечити такої якості не зможе. Тобто, кооперація виступає засобом підвищення конкурентоспроможності її

²² Murray C. Social Capital and Cooperation in Central and Eastern Europe - A Framework for Research on Governance / Catherine Murray // Journal of Rural Cooperation. – 2008. – Vol. 36. – No.1. – P. 3-20. – P. 6.

²³ Капелюшников Р. И. Теория трансакционных издержек / Р. И. Капелюшников [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.libertarium.ru/10623/>

²⁴ Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М. : Начала, 1997. – 190 с. – С. 12.

учасників на основі досягнення вищого рівня ефективності при здійсненні поділу праці між ними.²⁵

З цим висновком перегукуються також основні постулати теорії Ф. Гайєка, одного з творців економічного неолібералізму. Центральною ланкою його вчення є ідея про об'єднання «розсіяного знання» окремих учасників ринку під впливом конкуренції. Цим, зокрема, пояснюється їх мотивація до створення різного роду кооперативів. Зокрема, Ф. Гайєк наголошував, що ті моральні норми і традиції, які забезпечували індивідам широкі можливості для розвитку взаємної торгівлі та кооперації, сприяли формуванню міцних мереж комерційних взаємин у суспільстві, надаючи їх учасникам конкурентні переваги в економічній боротьбі.²⁶

Іншими словами, кооперація в умовах ринку, в тому числі на сільських територіях, може відбуватися лише завдяки спільності індивідуальних економічних інтересів окремих осіб, що реалізуються через механізм ринкової самоорганізації, включаючи об'єднання їх приватної власності, але за умови, що в суспільстві наявні необхідні інституційні передумови – відповідне нормативно-правове забезпечення і норми звичаєвого права.

Описані твердження неокласиків та інституціоналістів значною мірою узгоджуються з висновками М. Туган-Барановського, який відзначав, що кооперація, яка своїм зародженням зобов'язана благородній ідеї добродійності, набула поширення радше всупереч декларованим цілям її фундаторів, а саме – завдяки комерційній складовій та приватному економічному інтересу. Зокрема, він констатував: «Виявилось, що благодійні функції суспільства не отримали розвитку, а кредитна функція розросталась і витіснила інші. Таким чином, селянська кооперація... виникла в результаті переробки самим життям організацій, створених з іншими, аж ніяк не корисливими господарськими цілями»²⁷.

Ця теза перегукується з думкою іншого відомого дослідника кооперативного руху П. Кропоткіна. Він, зокрема констатував: «Кооперацію, особливо у Великобританії, часто описують як «індивідуалізм на акціях» і безсумнівно, що в справжньому своєму вигляді вона, дійсно, сприяє розвитку кооперативного егоїзму, не тільки по відношенню до суспільства взагалі, але й у середовищі самих кооператорів»²⁸.

Таким чином, в основі поширення кооперації в умовах ринкової економіки лежить, з одного боку, індивідуальний інтерес економічних агентів, зокрема сільськогосподарських виробників, передусім фермерів та особистих господарств населення, а з іншого, – наявна система формальних і неформальних інститутів, що дають змогу вказаному інтересу реалізовуватись у

²⁵ Фридман о кооперации участников свободного рынка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://adamharris.livejournal.com/1120.html>

²⁶ Хайек Ф. Пагубная самонадеянность / Ф. Хайек. – М. : Новости, 1992. – 304 с. – С. 53-54.

²⁷ Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации / М. И. Туган- Барановский. - М. : Экономика, 1989. – 496 с. – С. 229.

²⁸ Кропоткин П. А. Взаимопомощь как фактор эволюции [Электронный ресурс] / П. А. Кропоткин. - Режим доступу : <http://www.klex.ru/cjr>

процесі ринкової конкуренції.

Відтак, спільні ринкові інтереси учасників кооперативу забезпечуються, насамперед, за рахунок використання природних, географічних та історичних переваг, які властиві тій або іншій сільській території, та її ресурсів (земельних, добувних, людських, рекреаційних тощо). Самі по собі ці переваги не можна використати, якщо не буде налагоджене великомасштабне і якісне виробництво партій продукції і/або комплексу послуг, що неможливо зробити, якщо не налагодити прямі постійні довірчі зв'язки між учасниками технологічного процесу на основі їх взаємної зацікавленості у спільній діяльності. Ефект масштабу при цьому проявляється не тільки у зростанні обсягів виробництва, а й у зниженні трансакційних витрат.

Таким чином, розвиток кооперації на сільських територіях України доцільно здійснювати, насамперед, у руслі ринкової самоорганізації сільського населення. При цьому першочергова увага має бути приділена заходам, спрямованим на подолання інституційних бар'єрів, що обмежують вказану самоорганізацію, зокрема:

- демонополізації економіки, створенню належних умов для розвитку відкритої конкуренції та підприємництва в усіх сферах господарської діяльності, включаючи сільське господарство, лібералізації фіскального законодавства;
- внесенню змін до нормативно-правових актів, що регулюють сферу кооперативних взаємовідносин з метою їх адаптації до стандартів ЄС, насамперед надання сільськогосподарським виробничим та обслуговуючим кооперативам особливого статусу з внесенням відповідних змін до системи їх оподаткування;
- децентралізації влади, розвитку сільських територіальних громад і місцевого самоврядування на селі, підвищенню рівня бюджетної самодостатності сільських і селищних рад, їх фінансової спроможності, що зумовить зростання інвестиційного потенціалу сільської економіки;
- активізації навчально-освітньої компоненти у розвитку сільських територій, включаючи реалізацію низки загальнодержавних і регіональних програм для сільських мешканців, орієнтованих на підвищення якості людського капіталу села, залучення у сільську економіку та систему сільськогосподарської кооперації коштів трудових мігрантів, впровадженню в Україні сучасних управлінських технологій, насамперед у сфері аграрного менеджменту та агромаркетингу;
- інноваційному розвитку інфраструктури сільських територій, у першу чергу – сфери телекомунікацій та доступу до мережі Інтернет, формуванню сучасних транспортно-логістичних мереж, модернізації закладів соціальної інфраструктури села.

Ці та інші пов'язані з ними заходи сприятимуть розвитку конкуренції та підприємництва на сільських територіях України, зміні світогляду та підвищенню рівня освіченості її сільського населення, нарощуванню

фінансового потенціалу суб'єктів вітчизняної сільської економіки, а разом із цим – поширенню ринкової самоорганізації на селі й удосконаленню інституційного середовища сільськогосподарської кооперації.

Крім того, слід констатувати, що пріоритетного значення у процесі формування сільськогосподарських кооперативів, як важливих інститутів сільської економіки, набуває інституційна спроможність суб'єктів аграрного ринку ефективно використовувати механізм ринкової самоорганізації. У сучасних українських реаліях цей механізм значною мірою заблокований низкою інституційних дисфункцій, які проявляються як на законодавчому рівні, так і через неформальні інститути. Для подолання цих дисфункцій та формування сприятливого інституційного середовища розвитку кооперації на сільських територіях України доцільно активізувати заходи з демонополізації аграрного сектору економіки, передусім шляхом зменшення інституційного впливу агрохолдингів, а також забезпечити реальне проведення децентралізації влади на основі розвитку місцевого самоврядування в сільській місцевості.

II. ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ КООПЕРАЦІЇ НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

2.1. Економічні передумови поширення кооперації на сільських територіях

В сучасних умовах розвиток кооперації значною мірою визначається характером соціально-економічного розвитку сільських територій. Зокрема, це стосується структури землекористування, у тому числі переважаючого розміру земельних ділянок, які є власності господарюючих суб'єктів і домогосподарств. Адже, чим меншими є розміри земельних ділянок, на яких ведеться сільсько-господарське виробництво, тим вищим вважається потенціал розвитку кооперації на сільських територіях.

Групування сільських домогосподарств України за площею земельних угідь у 2016 р. наведено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Групування сільських домогосподарств за площею землі у 2016 р.²⁹

Домогосподарства за площею землі, га	Співвідношення домогосподарств	
	за кількістю	за площею землі
0,50 і менше	51,1	11,8
з них:		
до 0,25	24,2	3,3
0,26-0,50	26,9	8,5
0,51-1,00	27,0	15,6
1,01 і більше	21,9	72,6
з них:		
1,01-5,00	18,3	30,0
5,01-10,0	2,2	12,3
10,01 і більше	1,4	30,3

З таблиці 2.1 видно, що майже 80% сільських домогосподарств України мають у своєму розпорядженні менше одного гектара земельних угідь (половина домогосподарств – менше 0,5 га), а четвертина – до 0,25 га. При цьому середній розмір домогосподарств в Україні складає 1,22 га (а в областях Карпатського регіону 0,94 га).

Враховуючи те, що в селянських домогосподарствах України сконцентрована значна кількість сільськогосподарської техніки, матеріально-технічних ресурсів і худоби, є всі підстави вважати, що економічний потенціал розвитку кооперації на сільських територіях нашої держави є доволі відчутним (табл. 2.2).

²⁹ Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2016 році. Статистичний бюлетень. – К. : Державна служба статистики, 2016. – 80 с. – С. 13.

Таблиця 2.2

Показники ресурсного забезпечення господарств населення на тлі сільськогосподарських підприємств України^{30,31}

2015 р.

Показники	Сільсько-господарські підприємства	Господарства населення	Співвідношення (господарства населення до сільгосппідприємств), %
Кількість тракторів, тис	127,9	181,9	142,22
Кількість комбайнів, тис	37,5	18,9	50,40
Поголів'я ВРХ, тис голів	1270,5	2479,8	195,18
у т.ч. корів	505,1	1661,5	328,94
Поголів'я свиней, тис голів	3704,0	3375,0	91,12
Поголів'я птиці, млн голів	112,0	92,0	82,14
Поголів'я овець і кіз, тис. голів	186,9	1138,4	609,10
Сільськогосподарська продукція, млн грн	131918,6	107548,7	81,53
у т.ч. рослинництва	99584,7	68854,3	69,14
тваринництва	32333,9	38694,4	119,67

Наведені дані підтверджують, що за цілою низкою показників, господарства населення переважають сільськогосподарські підприємства. Особливо це стосується потенціалу виробництва тваринницької продукції. Адже за чисельністю поголів'я худоби спостерігається майже дворазове переважання господарств населення над сільськогосподарськими підприємствами, за кількістю корів – більш ніж триразове, а за поголів'ям овець і кіз – шестиразове.

Водночас, як свідчать обсяги виробництва і збуту сільськогосподарської продукції, господарства населення не повною мірою використовують свій економічний потенціал, оскільки за багатьма параметрами виявляються неспроможними конкурувати з більшими за розмірами та потужнішими агроформуваннями, передусім агрохолдингами. У цьому сенсі, сільськогосподарська та споживча кооперація виступають важливими важелями нарощування виробничої та збутової потужності селянських домогосподарств.

Досвід розвинених держав світу підтверджує позитивний вплив кооперації на підвищення конкурентоспроможності дрібних селянських ферм, а відтак і на підвищення ефективності використання соціально-економічного потенціалу сільських територій. Оцінити ж динаміку розвитку та особливості функціонування сільськогосподарських кооперативів в Україні достатньо складно, тому що відповідної офіційної статистики практично немає. Так, за період 2006-2015 рр.

³⁰ Сільське господарство України за 2015 рік. Статистичний збірник. – К. Державна служба статистики України, 2016. – 360 с. – С. 44, 106.

³¹ Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві у 2015 році. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 43 с. – С. 6.

за даними ЄДРПОУ кількість сільськогосподарських виробничих кооперативів зменшилась з 1324 до 1064 одиниці, натомість за той самий період зросло число сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з 372 до 928 одиниць.³²

При цьому вказана кількість сільськогосподарських кооперативів не означає їх повноцінного функціонування, оскільки серед зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у 2009 р. станом на початок року було зафіксовано 278 діючих (із загальної кількості – 496), а у 2014 р. – 668 діючих кооперативи (із 1017 зареєстрованих)³³.

Що стосується виробничих кооперативів, динаміка їх кількості у нашій державі протягом 2006-2014 років згідно із даними галузевої статистики (статистики сільського господарства) наведена на рис. 2.1.

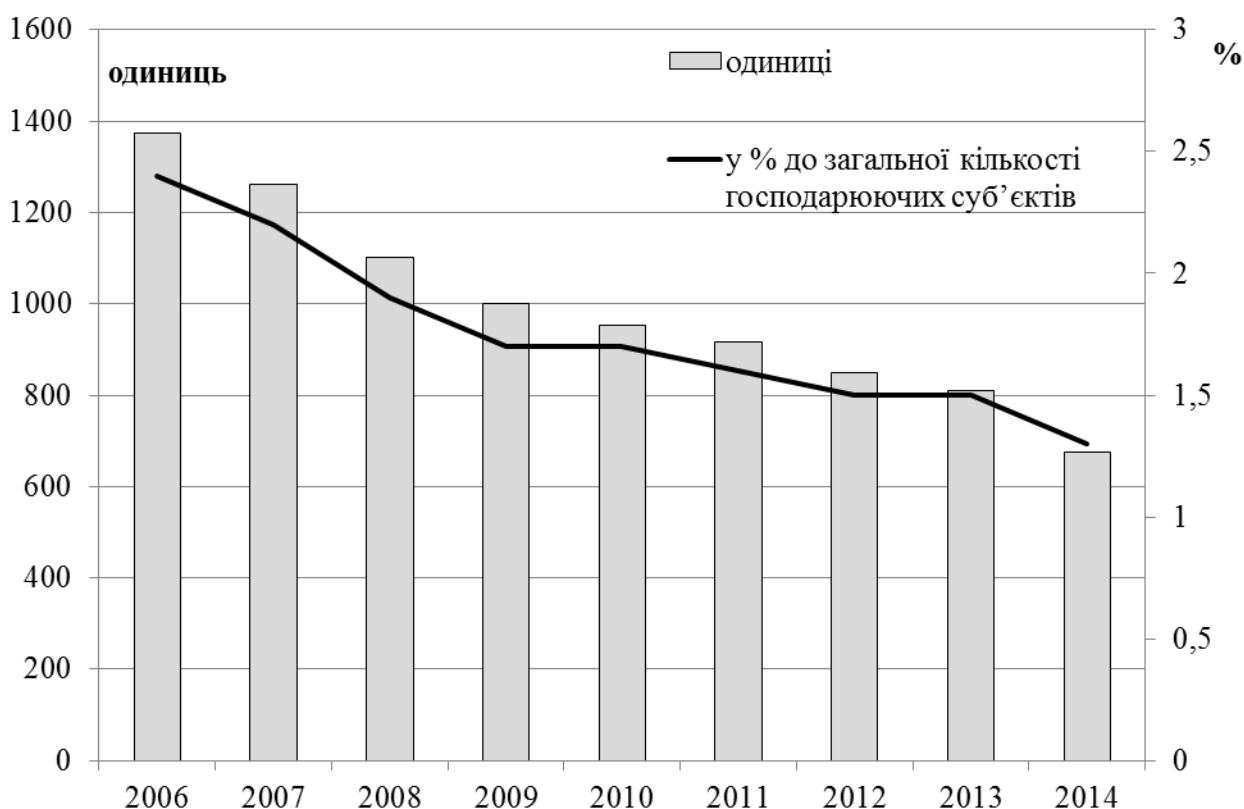

Рис. 2.1. Сільськогосподарські виробничі кооперативи у сільському господарстві України.^{34; 35; 36}

³² Регіони України. 2015 : Статистичний збірник. – Державна служба статистики України; у 2-х ч. Ч. II. — Київ : Державна служба статистики України, 2016. – 681 с. – С. 19.

³³ Міністерство аграрної політики та продовольства України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/ministry?nid=3976>

³⁴ Сільське господарство України за 2008 рік. Статистичний збірник. – Державний комітет статистики України. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 369 с. – С. 51.

³⁵ Сільське господарство України за 2010 рік. Статистичний збірник. – Державна служба статистики України. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2011. – 384 с. – С. 51.

³⁶ Сільське господарство України за 2014 рік. Статистичний збірник. – Державна служба статистики України. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2015. – 379 с. – С. 49.

Зважаючи на те, що ці дані суттєво відрізняються (вони є значно меншими) від інформації, наведеної Державною службою статистики у статистичних публікаціях з регіональної та комплексної статистики щодо кількості суб'єктів ЄДРПОУ, то можна припустити, що рис. 2.1. відображає динаміку кількості виробничих кооперативів, які фактично здійснюють діяльність у сільському господарстві. З цього можемо зробити висновок, що сільськогосподарська виробнича кооперація в Україні поступово занепадає.

На відміну від сільськогосподарських виробничих кооперативів, кількість сільськогосподарських обслуговуючих зростає: за період 2012-2013 рр. кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (далі – СОК) зросла на 6,3 %; кількість членів СОК – на 13,8%; кількість працівників СОК – на 13,9%; розмір пайового фонду збільшився на 43,6 %; обсяги сплачених податків зросли на 37 %; фінансова підтримка з місцевого бюджету збільшилась на 58 %; основні засоби зменшились на 35,5 % (рис. 2.2).

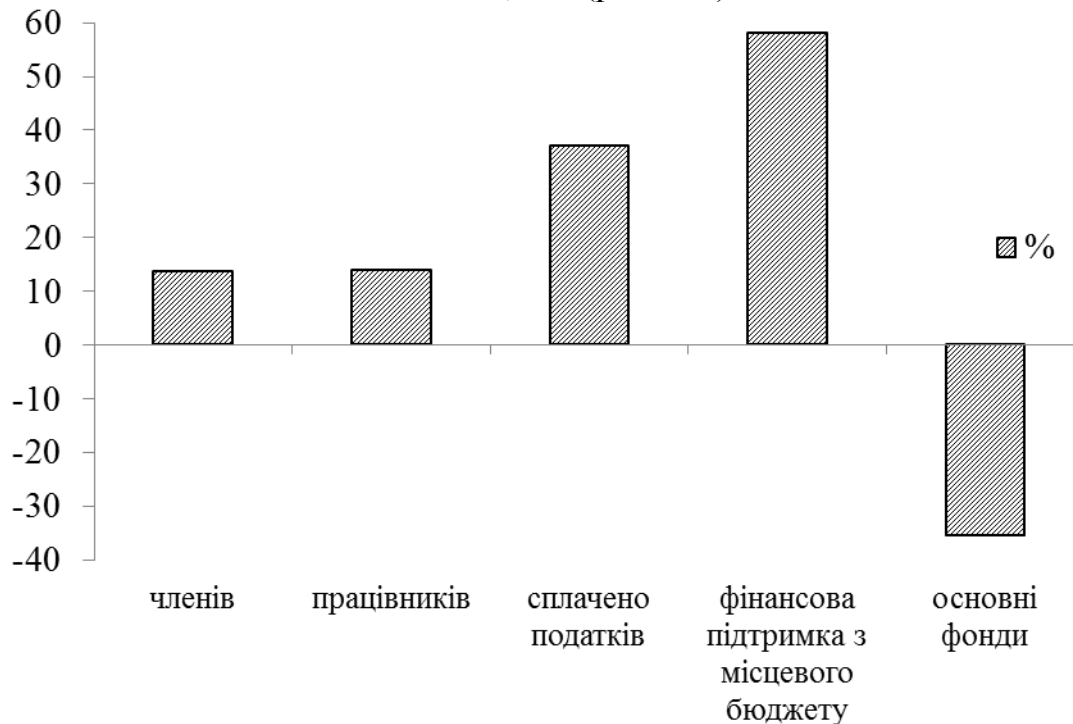

Рис. 2.2. Зміна показників діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні при збільшенні їх кількості на 6,3% (2012-2013 рр.)

Складено І. Куліш на підставі: [37]

У грошовому вимірі вказане означає, що за 2 роки на розвиток СОК було витрачено 2 млн 865 тис. грн, обсяг сплачених податків становив 13, 3 млн грн, основні засоби зменшились на 40,8 млн грн³⁸. Таким чином, збільшення суми сплачених податків та зростання кількості працівників СОК фактично відбулося

³⁷ Міністерство аграрної політики та продовольства України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/ministry?nid=3976>

³⁸ Там само.

за рахунок основних засобів кооперативів (рис. 2.3). Порівняння з провідними країнами світу показує, що такі підходи до організації кооперації не практикуються у жодній країні світу.

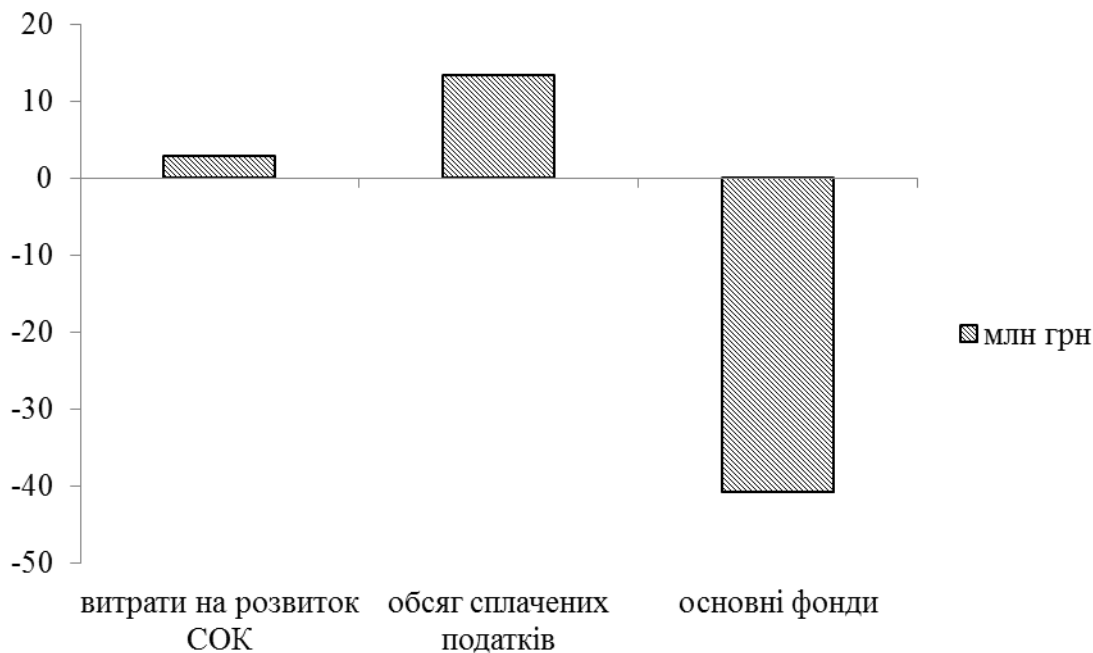

Рис. 2.3. Результати діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні (2012-2013 рр.), млн грн
Складено І. Куліш на підставі: [³⁹]

Функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у сучасних умовах відзначається кількома особливостями: з одного боку вони себе зарекомендували з найкращої сторони як інструмент підвищення реалізації потенціалу сільських територій, тому держава зацікавлена у їх існуванні, а з іншого – присутній елемент перенесення ставлення до них, як до кооперативів часів «перебудови», коли умисне створювались різноманітні нормативно-правові нагромадження, щоб мати важелі впливу на кооператорів, дохід яких вважався надмірним. На жаль, неоднозначне ставлення до сільської кооперації спостерігається і з боку селян – потенційних кооператорів.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи (СОК) потрапили у законодавчий розрив, який полягає у відсутності чітких рамок їх функціонування. Адже, згідно із Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію», вони є неприбутковими організаціями, однак на практиці в процесі своєї державної реєстрації вони часто стикаються з неоднозначною позицією органів державної фіскальної служби, які наполягають на тому, що в процесі діяльності Сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів виробляється продукція, яка поступає у продаж і відповідно отримуються кошти від реалізації. Ці кошти, згідно із Податковим кодексом України оподатковуються, що, на

³⁹ Міністерство аграрної політики та продовольства України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/ministry?nid=3976>

думку працівників фіскальних органів, надає діяльності СОК прибутковий характер. Унаслідок цього, лише близько половини кооперативів в Україні реєструються як неприбуткові організації (при цьому далеко не всі із них здійснюють господарську діяльність).

На рис. 2.4. наведено дані, що відображають зв'язок між питомою вагою кооперативів, які отримали у процесі своєї державної реєстрації неприбутковий статус, і часткою реально функціонуючих кооперативів у загальній кількості зареєстрованих в розрізі регіонів у 2009 р. Під час здійснення цього аналізу ті області, в яких кількість зареєстрованих СОК була меншою, ніж 10, не враховувалися в процесі побудови діаграми, оскільки розраховані за їхніми даними відносні показники були б недостатньо репрезентативними і викривляли б загальну картину.

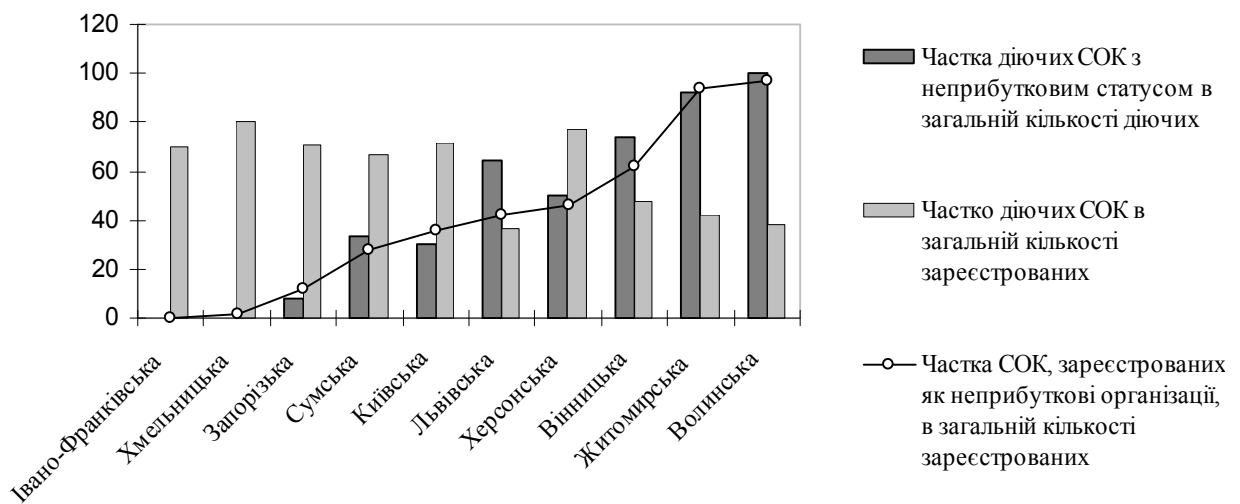

Рис. 2.4. Залежність кількості діючих СОК від ступеня визнання статусу їх неприбутковості у 2009 р.

Складено Н. Цимбалістою на підставі розрахунків за даними Мінагрополітики.

Як бачимо з рис. 2.4, ситуація видається дещо парадоксальною на перший погляд, адже чим більша питома вага кооперативів, зареєстрованих як неприбуткові організації, тим меншою є частка реально функціонуючих кооперативів у загальній кількості зареєстрованих. Така ситуація нашоухує на думку, що у тих регіонах, де менше перешкод для отримання статусу неприбутковості в процесі державної реєстрації, кооперативи виявляються неспроможними здійснювати свою діяльність відповідно до висунених перед ними вимог, які впливають із набутого статусу.

Однак те, що питома вага діючих неприбуткових кооперативів у загальній кількості всіх кооперативів, які здійснюють господарську діяльність, зростає майже прямопропорційно до чисельності кооперативів, зареєстрованих як неприбуткові організації, означає, що загалом місцеві органи державної влади не створюють додаткових перешкод для їхнього розвитку. Тому корінь проблеми потрібно шукати також у інших чинниках (обмеженість власних фінансових ресурсів дрібних сільськогосподарських виробників для фінансування створення

виробничої бази кооперативу, ускладнений доступ кооперативів до банківського кредитування, наявність інших інституційних дисфункцій, що стримують поширення кооперації на селі).

Слід зауважити, що на виході діяльності СОК не завжди є виробництво і реалізація кінцевої сільськогосподарської продукції (наприклад, якщо це постачальницький кооператив, створений з метою організації оптових закупівель ресурсів за оптовими цінами; або кооператив зі спільного використання техніки для обробки ґрунту чи збору врожаю – надає своїм членам відповідні послуги за цінами, що рівні їх собівартості, тоді про оподатковуваний дохід не може йти мова). Для заготівельно-збутових СОК або багатофункціональних кооперативів, статут яких передбачає надання послуг членам з передпродажної обробки і збуту їхньої продукції, тут і справді виникає дохід, однак знов-таки – дохід не кооперативу, а його членів (пропорційно до обсягів наданої для збуту продукції), оскільки відповідно до ст. 9 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» кооператив не є власником продукції, яку надають члени для продажу. У цьому випадку виникає наступна невідповідність: якщо членами такого кооперативу є фермерські господарства (юридичні особи, платники податку на прибуток), то обкладаючи податком на прибуток дохід на стадії реалізації продукцію кооперативом, може виникнути ситуація подвійного оподаткування прибутку його членів. Теза щодо наявності власне виробництва продукції може бути справедливо застосована лише для переробних кооперативів, «які здійснюють переробку сільськогосподарської сировини, що виробляється членами таких кооперативів (виробництво хлібобулочних, макаронних виробів, овочевих, плодово-ягідних, м'ясних, молочних, рибних продуктів, виробів і напівфабрикатів з льону, луб'яних культур, лісо- і пиломатеріалів тощо)».⁴⁰ Однак такий кооператив також не є власником продуктів переробки сільськогосподарської сировини, наданої йому членами. Фактично переробний кооператив функціонує за класичною схемою переробки давальницької сировини. Отримані в результаті цієї переробки продукти кооператив може реалізовувати на ринку за дорученням і від імені своїх членів, однак дохід від реалізації, на суму що перевищує собівартість переробки, є доходом кожного члена кооперативу пропорційно до обсягу наданої для переробки сировини.

З огляду на вищезазначене, існує гостра необхідність у врегулюванні питання, пов'язаного з однозначністю трактування сутності та критеріїв надання статусу неприбутковості сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам, забезпечуючи при цьому взаємну узгодженість положень Податкового, Цивільного та Господарського кодексів щодо особливостей діяльності неприбуткових організацій з відповідними нормами спеціального (кооперативного) законодавства.

⁴⁰ Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР в редакції від 19.01.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80>

Основні проблеми законодавчого забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів обумовлені відповідними чинниками (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Основні групи негативних чинників, які впливають на ефективність розвитку сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу⁴¹

Державно-правові - недосконалість законодавства та неврегульованість статусу щодо оподаткування; - упереджене ставлення з боку окремих представників влади та місцевого самоврядування; - відсутність інформаційної підтримки.	Економічні - відсутність необхідних коштів та обмежена матеріально-технічна база; - обмежений доступ до кредитних ресурсів; - агресивне конкурентне середовище (приватні посередники); - недосконалість інфраструктури аграрного ринку.
Соціально-психологічні - низький рівень знань та деформоване уявлення широкого загалу про кооперацію; - переважання негативного ставлення до спільної діяльності; - низький рівень ініціативності населення і членів кооперативу; - спокуса поділу пайового фонду успішного кооперативу; - наявність «псевдокооперативів» (створює негативний імідж справжнім кооперативам).	Організаційні - пасивність виборних органів управління, недостатній контроль найманих працівників; - низький рівень економічних і кооперативних знань членів; - брак кваліфікованих працівників; - необґрунтоване прагнення керівництва до швидкого розвитку кооперативу.

Вказані проблеми породжують виникнення феномену псевдокооперативної діяльності. Так, на думку вітчизняних дослідників сьогодні в Україні існують два типи псевдокооперативів. До першого належать ті, що прописують у статуті діяльність абсолютно не пов'язану із сільським господарством (наприклад, міжнародні пасажирські перевезення). До другого – належать кооперативи, які створюються виключно з метою отримання певних грантових коштів, або коштів з фондів держави, що призначені на розвиток кооперації. До складу таких кооперативів входять жителі села і їх діяльність пов'язана саме із сільським господарством, однак, зафіксовані випадки, коли кількість членів таких кооперативів складає три особи, які при цьому є членами однієї родини, тому більш-менш відчутних результатів від роботи такого мікрокооперативу очікувати не слід.⁴²

Сказане вище можна яскраво проілюструвати на прикладі Львівської області. Як показано на рис. 2.4., найбільше у регіоні зареєстровано кооперативів, в яких кількість членів строго дорівнює мінімально допустимому

⁴¹ Носік В.В. Предмет аграрно-правового регулювання в сучасних умовах : теоретичні аспекти / В. В. Носік // Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальні дисципліни: матеріали Всеукраїнського круглого столу. – К. : Видавничий центр НУБіП України, 2012. – 168 с. – С. 26-28. – С. 27.

⁴² Зіновчук В. В. Економічна природа псевдокооперативів і небезпека їх поширення в аграрному секторі України / В. В. Зіновчук. – Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – № 3 (42). – 2010. – С. 23-28. – С. 25

значенню – три особи, які фактично є засновниками такого кооперативу (при цьому діючих серед них – лише 5). Водночас найбільше діючих кооперативів зосереджено у групі з кількістю членів від 4 до 32 осіб. Ці десять кооперативів забезпечують реалізацію сільськогосподарської продукції на суму понад 2 млн. грн. і мають в своєму розпорядженні основних засобів на суму майже 2,5 млн. грн. На увагу заслуговує також той факт, що друга за величиною вартість основних засобів (майже 1,9 млн. грн.) зосереджена у кооперативах першої групи (з найменшою кількістю членів – 3 особи), тоді як за показником фондівіддачі вони значно поступаються більшим за розмірами кооперативам.

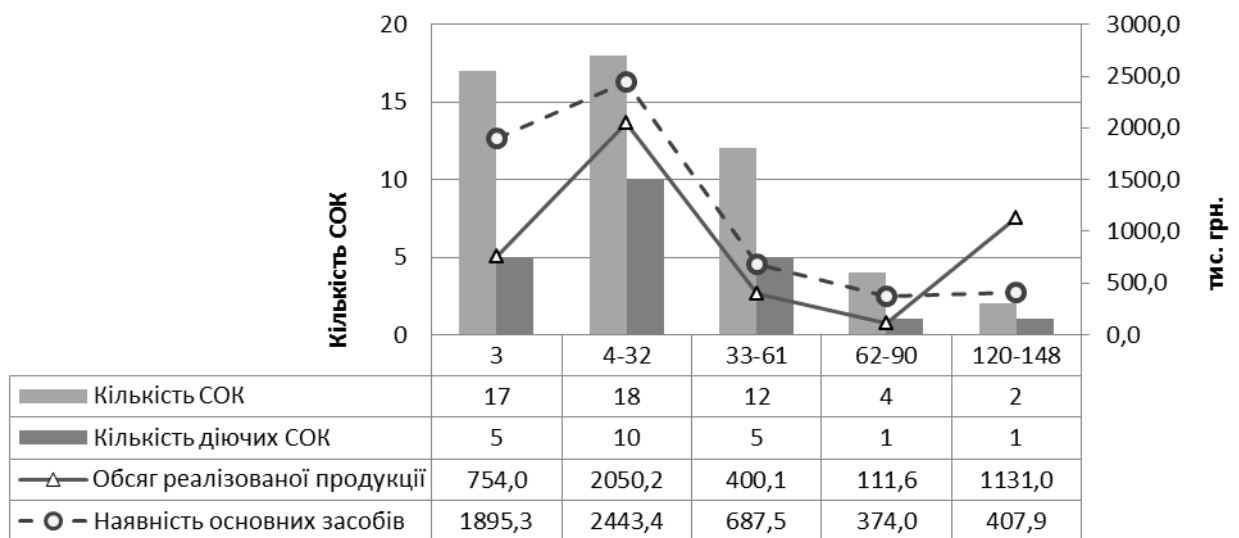

Рис. 2.4. Розподіл сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів Львівської області за кількістю членів та окремі характеристики їх діяльності у 2014 р. Складено Н. Цимбалістою за даними Департаменту агропромислового розвитку ЛОДА.

Варто також відзначити той факт, що більшість недіючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у Львівській області об'єднує одна спільна риса: у них взагалі немає основних засобів. Водночас, жодного тісного зв'язку між фактом здійснення кооперативом господарської діяльності та його розміром (кількістю членів) або датою створення нами не виявлено.⁴³

В умовах законодавчих розривів, псевдокооперація стала вже настільки звичним явищем, що навіть займає окрему позицію (серед нетрадиційних форм сільськогосподарської кооперації) у класифікації сільськогосподарських кооперативів за їх відповідністю концепції кооперативного підприємства у ринковій системі і становить загрозу для концепції сільськогосподарської кооперації.

Сутність псевдокооперації полягає у отриманні прибутків внаслідок неправомірних (наприклад, податкових) пільг від держави, а тому їх існування має зміст лише до моменту скасування цих пільг/допомоги. Організатори таких кооперативів на власний розсуд трактують нормативно-правові документи, що

⁴³ Tsymbalista N. A. Peculiarities of agricultural service cooperatives development In Lviv region / N. A. Tsymbalista // Вісник ЖДТУ : Економічні науки. – 2016. – № 2(76) – С. 52-56. – С. 54.

стосуються кооперації, часто вказуючи предмети діяльності далекі від сільськогосподарського виробництва.

Не останнє місце серед перешкод кооперації на селі займає проблема отримання кредиту на розвиток господарства (сільгосптехніка, насіннєвий та племінний матеріал тощо). Окрім дуже великих банківських кредитних відсотків, існує проблема отримання кредиту, котра полягає у тому, що для його оформлення вимагається застава. Селянин, як правило, може заставити лише своє майно. Таким майном є будинок та земельна ділянка. Однак для жителів віддалених сіл це процедура є надзвичайно складною: означене майно має низьку заставну вартість, гарантів по кредитах знайти дуже складно, органи державної влади та місцевого самоврядування не мають права виступати гарантами. Для вирішення цього питання Інститутом регіональних досліджень НАНУ спільно з управлінням АПК Львівської ОДА на початку 2015 р. був розроблений законопроект «Про внесення змін до статті 17 бюджетного кодексу України», однак він досі на розгляді. Індивідуальні сільськогосподарські виробники та невеликі кооперативи фактично змушені покладатись на власні сили, для них нереально отримати кредит, або зацікавити інвестора.

Своєю чергою, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, як об'єкт інвестування, характеризується специфічними особливостями, серед яких треба назвати такі:

по-перше, неприбутковий статус створює очевидні труднощі при спробі обґрунтувати його кредитоспроможність, а відсутність прибутку у потенційного позичальника здебільшого пов'язують із високими ризиками кредитування;

по-друге, перешкодою на шляху до банківського кредитування є відсутність у них можливостей надання достатнього забезпечення за кредитом, сума якого значно перевищує величину власного капіталу кооперативу, який може бути сформований за рахунок внесків його членів;

по-третє, законодавче обмеження виплат часток доходу на паї не сприяє залученню цими кооперативами коштів портфельних інвесторів, а залучати прямі інвестиції ззовні вони не можуть, оскільки пряме інвестування передбачає набуття інвестором прав управління діяльністю об'єкта інвестування, що суперечить принципу демократичного управління, за якого право голосу мають лише його члени, які користуються послугами обслуговуючого кооперативу.

2.2. Класифікація сільських територій з погляду потенціалу поширення кооперації: регіональний контекст

Зважаючи на специфіку розвитку сільських територій, потенціал розвитку кооперації в їх межах визначається значною кількістю економічних, соціальних, екологічних та інших чинників. У зв'язку із цим особливості функціонування сільської економіки та якість її природно-ресурсного забезпечення, значною мірою відображаються на мотивах господарюючих суб'єктів, передусім господарств населення та фермерів, об'єднуватися в кооперативи.

У цьому контексті на першочергову увагу заслуговує організаційно-

економічне та фінансово-інвестиційне забезпечення сільських територій, а також характер соціально-демографічних процесів, що відбуваються в їх межах. Так, сільські території прикордонної зони, локалізовані уздовж кордону між Україною та ЄС, стикаються із проблемою відтоку кадрів у сферу дрібної прикордонної торгівлі, що знижує мотивацію місцевих мешканців займатися сільським господарством у принципі, не кажучи вже про розвиток різних видів кооперації на селі.

Втрата людського потенціалу, яка обмежує можливості та стимули для розвитку кооперації, характерна також для сільських територій периферійного типу, зокрема у передгірній і гірській зонах Карпат. Адже переважна частина сільських населених пунктів у цій місцевості відзначаються депресивними тенденціями розвитку, що спонукає селян виїжджати на заробітки та на постійне місце проживання у міста, а часто і за кордон.

Наприклад, науковці Національного інституту стратегічних досліджень відзначають, що на «міграційній мапі» України зростає значення сусідніх країн-членів ЄС. Так, лише протягом 2008-2012 років частка офіційних трудових мігрантів з України до Польщі збільшилась із 8% до 14,3%. А в 2014 р. польські працедавці повідомили місцеві органи влади про працевлаштування 359 тис. сезонних працівників з України (до 6 місяців протягом року), у той час, як у 2013 р. таких повідомлень було лише 134 тис., тобто за рік їх кількість зросла майже втричі. Значною мірою вказані тенденції зумовлюються тим, що заробітки в сусідніх з Україною країнах-членах ЄС суттєво вищі, ніж в Україні, а умови життя та праці, рівень трудових гарантій і прав найманих працівників регламентуються законодавством ЄС, яке в цьому відношенні є одним із найбільш досконалих у світі.⁴⁴

Ще одним типом сільських територій, які стикаються з об'єктивною проблемою мотивування місцевих мешканців до розвитку різних форм кооперації, є приміські або сателітні. В цьому разі розвиток сільської території повністю або значною мірою визначається економічним потенціалом сусідніх міст, що робить їх виробничу спеціалізацією прив'язаною до потреб міської економіки. Як правило такі сільські території розвиваються за рахунок збуту аграрної продукції, що виробляється в сегменті господарств населення, на сусідніх міських ринках. Крім того, в їх межах локалізується частина господарюючих суб'єктів, які здійснюють свою фактичну діяльність у сусідніх містах, де працює і частина мешканців приміських сіл. Відтак, мотивація для створення кооперативів з метою підвищення власної конкурентоспроможності, у дрібних агровиробників виявляється суттєво заниженою.

Таким чином, ефективність засобів стимулювання кооперації на сільських територіях значною мірою залежить від їх типу. Тому для розробки дієвих пропозицій, спрямованих на підвищення якості використання потенціалу

⁴⁴ Малиновська О. Трудова міграція населення України: чого чекати в найближчому майбутньому? / Олена Малиновська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://migraciya.com.ua/news/migrant-workers/ua-labour-migration-ukraine-what-to-expect-in-the-near-future-part-1/>

кооперації, необхідно здійснити їх диференціацію шляхом поділу на відповідні типи. З цією метою доцільно застосовувати сучасні методи економічного аналізу, серед яких варто виокремити кластерний аналіз.

Кластерний аналіз – це метод багатовимірного статистичного дослідження, до якого належать збір даних, що містять інформацію про вибіркові об'єкти, та упорядкування їх в порівняно однорідні, схожі між собою групи. Тому сутність кластерного аналізу полягає у здійсненні класифікації об'єктів дослідження за допомогою численних обчислювальних процедур. В результаті цього утворюються «кластери» або групи схожих об'єктів. Вказаний вид аналізу дозволяє класифікувати об'єкти не за однією ознакою, а за декількома одночасно. Таким чином за допомогою кластерного аналізу виявляються наявні структури, що виражається в утворенні груп схожих між собою об'єктів – кластерів. Одночасно привноситься структура в досліджувані об'єкти.⁴⁵

Для проведення кластерного аналізу було застосовано пакет прикладних програм «Statistica», який для розподілу обраних величин (в нашому випадку – районів Львівської області) за кластерами використовує групу ієрархічних методів Joining (tree clustering), наприклад, у тому випадку, коли кількість кластерів заздалегідь невідома. Для визначення метричної відстані між досліджуваними об'єктами пакет «Statistica» найчастіше пропонує Euclidean distance (евклідову відстань):⁴⁶

$$\rho(x_i, x_z) = \sqrt{\sum_{m=1}^k (x_{im} - x_{zm})^2}$$

де $i, z = 1, 2, 3 \dots n$;

n – кількість об'єктів (спостережень) – у нашому випадку, районів Львівської області;

$m = \overline{1, k}$; k – кількість ознак (показників), якими характеризуються об'єкти.

Аналізуючи особливості сільських територій Львівської області, було здійснено групування районів області, на основі чого виділено їх основні типи. З цією метою всі райони області оцінювалися за десятьма основними показниками, які відображають їх місце в економіці та зовнішньоекономічній діяльності регіону (табл. 2.4).

⁴⁵ Кластерний аналіз / Теорія економічного аналізу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/11800912/ekonomika/klasterniy_analiz/

⁴⁶ Кластерный анализ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cdo.bseu.by/stat1/lab_3.htm/

Таблиця 2.4

Окремі економічні показники районів Львівської області, які чинять вплив на сільських територій регіону

2014 р.

Райони	Територія, км ²	Чисельність сільських мешканців, тис осіб	Площа земель сільськогосподарського призначення, тис га	Роздрібний товарооборот підприємств, млн. грн.	Обсяги експорту товарів, тис дол. США	Обсяги імпорту товарів, тис дол. США	Обсяги експорту послуг, тис дол. США	Обсяги імпорту послуг, тис дол. США	Прямі іноземні інвестиції, тис дол. США	Перевезення вантажів автомобільним транспортом, тис. т.
1. Бродівський	1 162	33,6	69,0	248,7	15 333,3	5 199,8	2 216,2	3,0	689,0	255,9
2. Буський	850	29,9	57,7	178,4	28 967,6	13 527,1	2 617,1	114,4	84 348,6	475,9
3. Городоцький	726	44,6	56,4	209,6	75 947,8	112 177,2	22 692,5	4 081,0	20 592,7	346,5
4. Дрогобицький	1 206	67,9	65,1	112,5	98,6	243,0	439,1	278,3	3 378,6	42,9
5. Жидачівський	996	39,7	69,6	166,2	46 685,7	35 124,9	6 342,4	1 426,1	32 509,7	347,5
6. Жовківський	1 294	71,5	86,5	719,8	28 819,2	33 993,9	9 108,9	1 768,2	17 093,8	396,8
7. Золочівський	1 097	40,8	75,7	213,7	4 262,4	6 428,3	793,3	214,8	2 132,9	312,7
8. Кам'янка-Бузький	868	34,2	60,7	231,2	105 866,2	65 693,1	3 299,6	5 928,1	64 126,7	316,9
9. Миколаївський	675	45,6	40,7	240,4	8 819,7	10 600,0	4 026,8	513,2	12 391,1	1 913,0
10. Мостиський	845	41,5	62,5	399,5	3 968,1	21 996,5	9,8	15,0	1 339,2	91,4
11. Перемишлянський	918	28,5	58,9	103,0	45 564,7	84 301,1	9 600,0	356,4	2 306,9	74,5
12. Пустомитівський	946	100,2	69,5	1 227,8	27 186,1	101 119,9	19 693,4	4 577,6	30 272,9	4 457,6
13. Радехівський	1 144	34,9	75,7	109,1	45 623,1	9 328,1	384,5	548,2	21 498,8	833,4
14. Самбірський	934	57,3	73,6	210,6	313,6	3 785,6	0,0	0,0	367,8	95,0
15. Сколівський	1 471	34,6	36,9	219,9	9 145,1	1 264,7	16 488,0	0,0	1 909,2	491,8
16. Сокальський	1 570	58,5	107,3	279,1	34 919,7	28 462,7	9 529,6	29,1	28 854,5	1 210,4
17. Старосамбірський	1 245	60,2	59,2	244,8	2 097,4	1 113,9	5 487,6	0,0	17,2	115,5
18. Стрийський	808	59,7	47,1	205,0	183 436,9	130 928,1	40 289,8	1 760,1	72 194,9	316,1
19. Турківський	1 193	41,5	45,2	64,0	6 570,1	19 540,1	9 132,5	0,0	53,0	86,4
20. Яворівський	1 544	66,2	67,9	776,8	55 966,0	86 774,9	15 732,9	3 970,3	34 334,9	268,6

Джерело: Статистичний щорічник Львівської області за 2014 рік. Ч. 2. – Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2015. – 261 с.

Застосовуючи описану методику кластерного аналізу, було побудовано матрицю стандартизованих значень (додаток А) і симетричну матрицю відстаней (додаток Б) між районами Львівської області за обраними десятьма показниками.

На цій підставі, використовуючи пакет прикладних програм «Statistica», було сформовано діаграму, яка графічно відображає міру кластерної однорідності районів Львівської області (рис. 2.5).

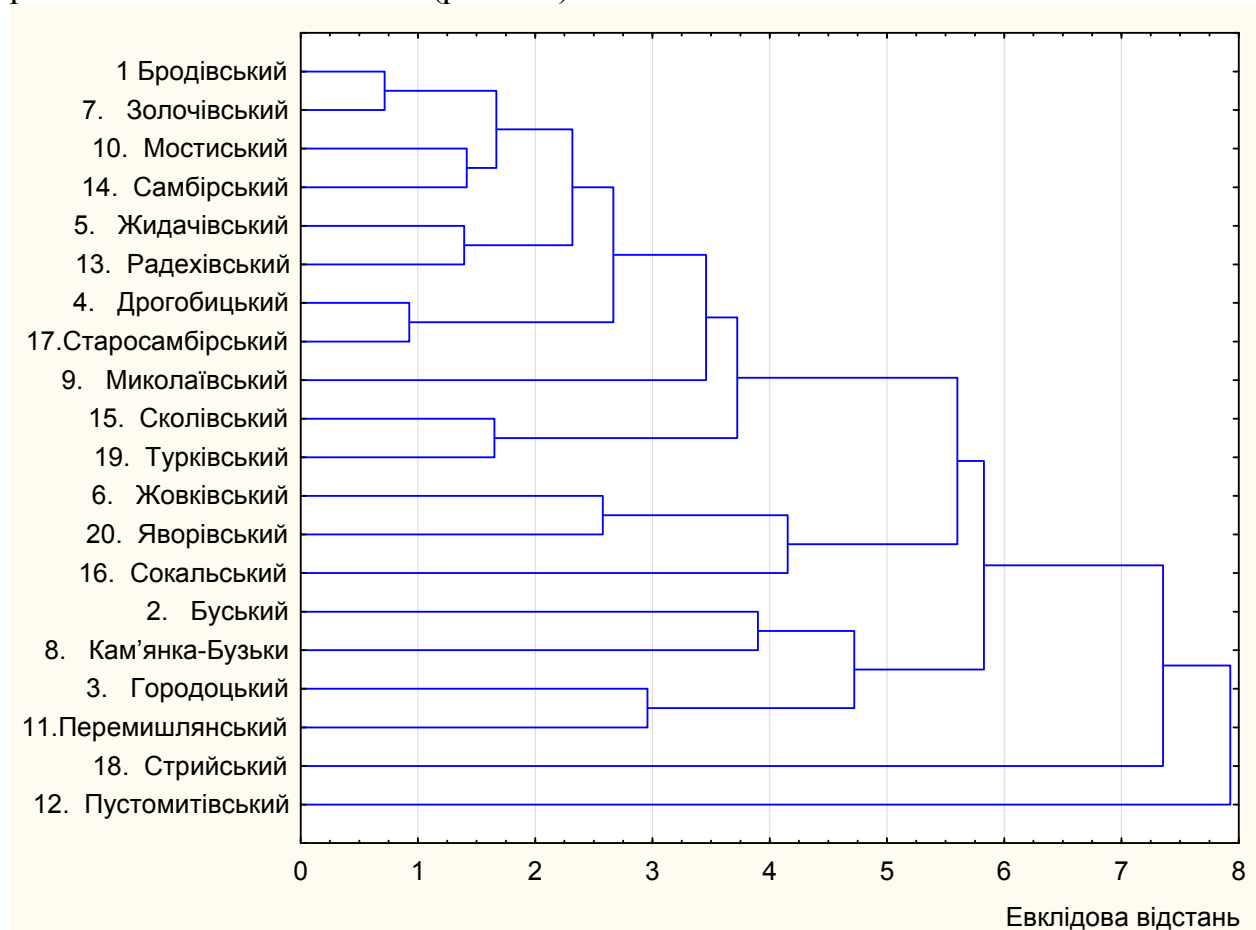

Рис. 2.5. Графічне зображення результатів кластерного аналізу районів Львівської області за показниками, що впливають на розвиток сільських територій

Як можна побачити з дендрограми, у межах Львівської області наявні передумови для виділення шести основних кластерів:

- 1) Бродівський, Дрогобицький, Самбірський, Жидачівський, Золочівський, Старосамбірський, Миколаївський, Радехівський, Сколівський, Мостиський і Турківський райони (графи: 1, 7, 10, 14, 5, 13, 4, 17, 9, 15 і 19);
- 2) Жовківський, Яворівський і Сокальський райони (графи: 6, 20, і 16);
- 3) Буський і Кам'янка-Бузький райони (графи 2 і 8);
- 4) Городоцький і Перемишлянський райони (графи 3 і 11);
- 5) Стрийський район (граф 18);
- 6) Пустомитівський район (граф 12)

При цьому, в межах першого кластеру можна виділити кілька підкластерів. Зокрема, Сколівський і Турківський райони, а також Дрогобицький і Старосамбірський можуть бути об'єднаними у два окремі підкластери. Бродівський, Самбірський, Жидачівський, Радехівський і Мостиський райони, у цьому разі, сформуують третій підкластер. А Миколаївський район виступатиме у ролі окремого, четвертого підкластера.

Загалом, характеризуючи окреслені кластери та підкластери з погляду перспектив поширення кооперації в межах їх сільських територій, слід відзначити, що найкращі передумови для цього є в першому кластері. При цьому окремі підкластери вказаного кластера можуть спеціалізуватися на різних видах кооперації. Так, Бродівський, Самбірський, Жидачівський, Радехівський і Мостиський райони мають потенціал для розвитку сільськогосподарських кооперативів рослинницького напрямку. У Сколівському і Турківському районах кооперація повинна розвиватися, насамперед у тваринництві, зокрема у молочному скотарстві та вівчарстві. Водночас, Дрогобицький і Старосамбірський району мають передумови для розвитку виробничих кооперативів змішаного типу, а також сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Обслуговуючі та споживчі кооперативи мають потенціал для розвитку і в межах Миколаївського району, характерною ознакою якого є високий транзитний і промисловий потенціал при незначній площі сільськогосподарських угідь.

Окреслюючи перспективи розвитку кооперації на сільських територіях інших кластерів, слід відзначити, що у п'ятому і шостому кластерах (Стрийський і Пустомитівський райони), вони доволі незначні через потужний вплив індустріальних центрів (відповідно Стрия та Львова) на функціонування сільської економіки цих районів.

Водночас, у другому, третьому і четвертому кластерах є необхідні передумови для розвитку різних видів кооперації, проте вони обмежуються тими чи іншими чинниками деструктивного впливу.

Так, другий кластер об'єднує сільські території прикордонних районів (Жовківського, Яворівського та Сокальського), частина з яких, до того ж межують із великими індустріальними центрами: Львовом та Червоноградом відповідно. Це вимиває частину людського капіталу сільських територій у сферу прикордонної торгівлі та міської економіки, включаючи зайнятість на промислових підприємства, у будівництві та в секторі послуг.

Сільські території третього кластера (Буський і Кам'яно-Бузький райони), на відміну від другого, значно менше залежні від економічного потенціалу міських центрів. Вони також доволі однорідні за чисельністю сільських мешканців і площею сільськогосподарських угідь, водночас, входячи у трійку лідерів у Львівській області за обсягом залучених прямих іноземних інвестицій. Крім того, вони локалізовані в одній територіальній зоні, межуючи між собою, що створює додатковий імпульс для розвитку сільськогосподарської та споживчої кооперації. Водночас, великі інвестиційні проекти, які реалізуються у цих районах, ускладнюють можливість залучення достатньої кількості сільських

мешканців у сферу дрібного аграрного підприємництва, включаючи фермерство, а відтак і кооперацію.

Четвертий кластер, який включає сільські території Городоцького та Перемишлянського районів, які розташовані уздовж транспортних магістралей і не володіють достатньою площею земель сільськогосподарського призначення. В цих районах також відзначається слабкий роздрібний товарооборот підприємств і обсяг перевезень вантажів автомобільним транспортом (нижче середнього по області). Це свідчить, що попри наявність достатнього природно-ресурсного потенціалу, сільські території цього кластеру стикаються з низкою інституційних обмежень для розвитку кооперації.

2.3. Інституційний потенціал розвитку сільськогосподарської кооперації в сучасних соціально-економічних умовах

Дослідження проблем розвитку кооперації на сільських територіях не буде достатньо повним, якщо проблему розглядати виключно з погляду наявних економічних передумов та характеру дії формальних інститутів. Адже при цьому поза увагою залишається важливий пласт проблем кооперативного руху, зумовлений дією неформальних інститутів та синергетичних ефектів, пов'язаних із якістю людського та соціального капіталу села.

Це актуалізує необхідність виявлення впливу неформальних інститутів на розвиток різних форм кооперації у сільській місцевості. При цьому, ключовою характеристикою, що визначає вплив сільської спільноти на розвиток кооперації, є поширені в її межах поведінкові стереотипи (у тому числі – господарські традиції та норми економічної поведінки), які ґрунтуються на відповідних моральних засадах.

Наприклад, опитування, проведене у 2016 р. на сільських територіях Західного регіону України, показало, що крадіжкою, як такою, селяни здебільшого вважають привласнення майна сусідів, однак, при цьому поблажливо ставляться до випадків незаконного привласнення спільного майна. Кооперативна ж власність і є таким спільним майном, тому на перспективу на цьому ґрунті може сформуватись додаткова проблема.

Крім того, суспільні настрої у сільській місцевості сьогодні розвиваються на ґрунті песимістичних очікувань. Так, підвищення рівня життя за період, що минув з 1992 р. не сприймається селянами як вагоме поліпшення (зокрема, це стосується забезпечення житлом, наявності автомобілів у приватній власності тощо). На нашу думку, такі настрої формуються під впливом двох основних чинників: по-перше, селяни порівнюють свій добробут насамперед із життєвими стандартами сільських мешканців країн-членів ЄС; по-друге, вітчизняні засоби масової інформації постійно тиражують стереотипні думки про невпинне зубожіння населення, передусім сільського, чисельні зловживання місцевих посадовців з метою отримання незаконної вигоди за рахунок місцевих громад, на контрасті висвітлюючи розкішний спосіб життя політичного та бізнесового бомонду.

При цьому, якщо високу якість життя європейських селян пов'язують із членством їх країн у ЄС, то надмірні прибутки вітчизняних багатіїв, на думку більшості жителів українського села, не зароблені законним шляхом, а отримані завдяки зловживанням, а відтак спричиняють до збідніння широких верств населення, передусім сільського.

Крім того, протягом тривалого періоду існування колгоспно-радгоспної системи та притаманного їй способу життя сільських мешканців, сформувався уклад, за якого велика кількість жителів села щодня доїжджала у місто для роботи на промислових підприємствах. При цьому частина їх сімей залишалась працювати у сільському господарстві. Тим самим забезпечувався міцний зв'язок міста та села. До того ж, у свідомості селян глибоко укорінилась потреба у створенні продовольчих запасів, відтак «доїжджаючі» паралельно із роботою у місті виконували цілу низку обов'язків у підсобних селянських господарствах.

У 1990-х роках закрилась велика кількість промислових підприємств і «доїжджаючі», втративши робочі місця, повернулись у сільську місцевість. Однак село не змогло запропонувати жодної альтернативи, оскільки, по-перше, наявні робочі місця (у ще функціонуючих колгоспах, радгоспах, споживспілках тощо) були зайняті; по-друге, почалось руйнування колгоспно-радгоспної системи, на заміну якій тривалий час не пропонувалось жодних системних альтернатив. Тому у сільському соціумі почали формуватись нові прошарки, серед яких найбільш економічно значимими стали трудові мігранти (або «заробітчани»), а також учасники дрібної прикордонної торгівлі («човники»), кількість яких з кожним роком збільшувалась.

Сьогодні сегменти трудових мігрантів і постійних учасників малої прикордонної торгівлі набули ознак стабільності, як за загальною чисельністю задіяних у них сільських мешканців, так і за їх персональним складом. Частина з них має постійну працю за кордоном, частина – наймається на сезонні роботи, частина регулярно перетинає кордон з метою купівлі-продажу окремих груп товарів, частина надає різного роду послуги подорожуючим з метою спрощення їм процедур перетину кордону чи полегшення очікування у чергах на прикордонних пунктах пропуску.

Всі ці категорії жителів села, особливо у прикордонних з ЄС регіонах України, належать до групи самозайняті, водночас, у більшості своїй, не реєструючись у якості суб'єктів підприємницької діяльності. Поступово вони залучають у сферу своєї діяльності молодших членів родини. Тим самим формуються цілі «династії» трудових мігрантів або човникових торговців з числа сільських мешканців. Розраховувати на них, як на потенційних учасників кооперативного руху на селі, навряд чи доводиться. Адже, як показало анонімне опитування, вони не схильні проміняти стабільні заробітки у добре знайомих для них сегментах ділової активності, на невизначену перспективу працевлаштування у сфері сільської кооперації.

Не слід сподіватися також і на те, що основу сучасного кооперативного руху складуть наймані працівники сільськогосподарських підприємств. Як

правило, вони задоволені своїм нинішнім статусом та умовами праці, а також не надто схильні до ініціативності та ризиковості, що просто необхідно при зміні звичного укладу життя та переходу до сфери кооперативної діяльності.

До того ж, багато сучасних сільськогосподарських підприємств сформувались на базі колишніх колгоспів та обслуговуючих їх компаній. Передусім, це стосується агрохолдингів. Враховуючи сучасне оснащення, яке вони використовують, а також площу земельних угідь, на яких вони господарюють, чисельність, кваліфікацію та персональний склад їх працівників, можна констатувати, що формування кооперативів на їх тлі видається малореальним.

З іншого боку, не зважаючи на досить велику критику діяльності агрохолдингів, вони та «новітні колгоспи» позитивно впливають на розвиток сільських територій, оскільки забезпечують населення робочими місцями та стабільними доходами, що у свою чергу сприяє розвитку соціальної інфраструктури та виникненню підприємств (особливо харчової галузі).

Слід зважати і на те, що переробні підприємства, використовуючи ситуацію та юридичну незахищеність українських сільськогосподарських кооперативів пропонують за сировину значно нижчі (до – 20%) ціни, ніж крупним підприємствам. Означений підхід формується у результаті неформальних відносин між крупними виробниками і переробниками, він розрахований на дрібних виробників/кооперативи, що не мають стабільних ринків збуту, а тому стикаються з проблемами пов'язаними із реалізацією продукції. У цьому контексті цілком вірогідним виглядає припущення про наявність в Україні значного, часто прихованого (неформального) монополізму (переробних підприємств та комерційних посередників) в межах продуктових ланцюгів на ринку аграрної продукції, внаслідок чого отримання ефекту масштабу діяльності для сільськогосподарських кооперативів є неможливим.⁴⁷

Таким чином, основними категоріями господарюючих суб'єктів у сільській економіці, на базі яких може відбуватися еволюційний розвиток кооперації, виступають особисті господарства населення та фермерські господарства. Вони володіють не лише достатнім виробничим і людським потенціалом, включаючи кваліфікаційну підготовку, навички та уміння, а також мотивацію своїх учасників, але і необхідними соціальними комунікаціями та виробничими зв'язками.

Водночас, слід відзначити, що з погляду ефективності впливу неформальних інститутів на розвиток кооперації на сільських територіях України, можна виділити кілька типів особистих господарств населення, згрупувавши їх за відповідними економічними ознаками.

Так, беручи за основу мету функціонування цих господарств, їх можна поділити на ринково-орієнтовані (основна мета – забезпечення збуту виробленої продукції на ринку), допоміжні (основна мета – допомога у підтриманні звичного

⁴⁷ Губені Ю. Е. Ідентифікація економічних перешкод кооперативних сільськогосподарських підприємств / Ю. Е. Губені // Кооперативні читання: 2013 рік: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 4–6 квітня 2013 р.). – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2013. – с. 78-81. – С. 79.

укладу сільського життя, у тому числі за рахунок отримання доходів від продажу частини виробленої продукції на ринку), а також підсобні (сільськогосподарське та підсобне виробництво з метою особистого споживання).

За галузевим критерієм господарства населення поділяються на сільськогосподарські (рослинницькі, тваринницькі чи змішані), неаграрні (послугові, ремісничі або переробні), а також диверсифіковані (поєднують відразу декілька видів господарської діяльності).

Найбільш умотивованими щодо участі в кооперативних об'єднаннях є ринково-орієнтовані господарства населення. Водночас, їх галузева спеціалізація визначає вид кооперації, до якого найбільше тяжіють такі господарства: сільськогосподарська обслуговуюча або споживча.

Таким чином, в Україні існує достатній інституційний потенціал для розвитку різних форм кооперації в сільській місцевості. Передусім, це стосується регіонів, де у структурі землекористування, а також виробництва сільськогосподарської та інших видів продукції значну частку займають господарства населення та фермери. У цьому сенсі, слід відзначити, що найкращими можливостями для розвитку кооперації мають сільські території Західного регіону України. Більше того, окремі дослідження підтверджують існування на сільських територіях Західних областей України певної кількості неформальних сільськогосподарських об'єднань – неформалізованих кооперативів різних типів (молочні, виробничо-збутові, зі спільного використання техніки), які не зареєстровані офіційно, але успішно функціонують тривалий час, керуючись при цьому основними принципами кооперації.⁴⁸ Членство в таких кооперативах за своїм характером є закритим і базується на неформальних родинних чи дружніх зв'язках, взаємній довірі щодо справедливого розподілу отриманих від кооперації вигод і збитків а також на індивідуальній відповідальності кожного члена за дотримання високої якості виробленої продукції.

Разом із цим, слід відмітити, що поширення кооперації значною мірою блокується дією неформальних інститутів, пов'язаних із розвитком господарської діяльності на сільських територіях. Ці інститути стали заручниками формальних, оскільки останні створюють зовнішнє середовище у якому мають розвиватись сільські кооперативи. І саме формальні інститути на сьогодні спроможні і зобов'язані забезпечити розвиток неформальних. Основними неформальними чинниками, що сприяють розвитку кооперації на сільських територіях є: справедливі умови конкуренції, престижність зайнятості у галузі, стабільність законодавства (у частині неформальних впливів на його зміни) та впевненість селян у майбутньому.

⁴⁸ Губені Ю. Е. Неформалізовані кооперативи: ескіз економічної природи та наслідків / Ю. Е. Губені, С. Ю. Губені // Кооперативні читання: 2015 рік: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 3 квітня 2015 р.). – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2015. – с. 46-50.

III. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ КООПЕРАЦІЇ ДЛЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

3.1. Удосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку кооперації на сільських територіях

Кооперативи, які сьогодні функціонують на сільських територіях України, стикаються із цілою низкою проблем законодавчого характеру. У зв'язку із цим їм доводиться вести свою діяльність у доволі неоднозначних умовах. Це значною мірою спотворює суть кооперації та нівелює її мету. Адже створення кооперативів за відсутності будь-яких пільг та власних обігових коштів, веде до надмірного фінансового навантаження на них. А складна та заплутана система документообігу, що передбачає оформлення податкових накладних, декларацій і тому подібного, вимагає створення додаткових посад для високооплачуваних фахівців у цій сфері.

Велика кількість нормативно-правових актів, що регулюють діяльність кооперативів у сільській місцевості, породжують інституційні дисфункції, як у регуляторній площині, та і в середовищі неформальних інститутів. Це актуалізує необхідність перегляду законодавства, яке регулює діяльність кооперативів в Україні.

Функціонування сільськогосподарської кооперації в існуючому правовому полі можливе за умови надання їй спеціального статусу. Так, для сільськогосподарських кооперативів, які спеціалізуються на виробництві аграрної продукції, необхідно законодавчо закріпити спецрежим оподаткування та врегулювання майнових прав, що стосуються виробленої членами кооперативу продукції після її передачі для подальшої реалізації.

Специфічною особливістю ставлення владних інститутів до кооперації на сільських територіях можна вважати податок на додану вартість (далі – ПДВ). Згідно чинного законодавства, для сільгосп підприємств ПДВ переводився на спеціальні рахунки, і пізніше ці кошти могли бути використані на розвиток. Для кооперативів та особистих селянських господарств це було недоступним.

Періодично висловлювались популістичні пропозиції, що достатньо прирівняти сільськогосподарський обслуговуючий кооператив до сільськогосподарського товаровиробника, тобто поширити на нього дію спецрежиму з ПДВ і проблема зникне. Це твердження навіть спонукало розробку проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо оподаткування податком на додану вартість продукції, яка виробляється фізичними особами – виробниками сільськогосподарської продукції та особистими селянськими господарствами і реалізується через сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи)» (реєстр. № 2052 від 14.05.2015 р.). Проте, якщо змін щодо ПДВ для сільськогосподарських кооперативів у період до 2016 р. мали сенс, то на сьогодні вони стали неактуальними, оскільки однією з вимог МВФ є скасування спецрежиму ПДВ

для сільгоспвиробників і з початку 2016 р. дію цього спеціального режиму часткового обмежено. Прийнятий Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році»^[49] передбачає зміну підходів до оподаткування аграріїв в частині сплати ПДВ. Розподіл має відбуватися у таких пропорціях: для виробників зернових та технічних культур пропорція становитиме 15% на спецрахунки (для подальшого використання на розсуд підприємства) і 85% в бюджет, для виробників тваринницької та молочної продукції – 80% на спецрахунки і 20% в бюджет, для виробників іншої продукції пропорція становитиме 50% на спецрахунки і 50% в бюджет. Згідно із домовленістю з МВФ, уряд планує скасувати спец режим ПДВ з 2017 р.^[50]

Торкаючись проблем розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК), то слід зазначити, що їх нинішній статус суперечить багатьом нормативно-правовим актам, серед яких:

- Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію»;
- Податковий кодекс (далі – ПК);
- підзаконні нормативно-правові акти.

Наприклад, згідно Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (ст. 1) СОК утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб – виробників сільськогосподарської продукції для організації обслуговування, спрямованого на зменшення витрат та/або збільшення доходів членів цього кооперативу... З цього випливає, що СОК не є виробником сільськогосподарської продукції, а лише посередницькою структурою, котра надає послуги своїм членам і отримує за це винагороду. Відповідно, СОК не належить до категорії виробників, а отже, не може користуватись правами, що поширюються на них.

У ст. 9 цього ж Закону вказано, що СОК є неприбутковою організацією і не є власником продукції, що вироблена, вирощена, відгодована, виловлена або зібрана (заготовлена) його членами – виробниками сільськогосподарської продукції. За цією ж статтею Закону, дохід СОК може формуватись за рахунок надходжень від його членів у вигляді оплати за надані послуги у процесі виробництва, заготівлі, переробки, постачання сільськогосподарської продукції; коштів або майна, які надходять у вигляді пасивних доходів; субсидій (дотацій), отриманих з державного та/або місцевих бюджетів для підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, державних цільових фондів або в межах технічної чи благодійної, у тому числі гуманітарної, допомоги; інших не заборонених законом надходжень. При цьому надходження, одержані СОК від збуту (продажу) сільськогосподарської продукції за

⁴⁹ Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році : Закон України від 24.12.2015 № 909-VIII. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 5, ст.47

⁵⁰ МВФ очікує повного скасування спецрежиму з ПДВ для аграріїв <http://economics.unian.ua/agro/1286888-mvf-ochikue-povnogo-skasuvannya-spetsrejimu-z-pdv-dlya-agrarijiv.html/>

дорученням членів цього кооперативу, не є його доходами.

Ще одна законодавча суперечність міститься у Податковому кодексі (ПК). Ст. 181 цього документу визначає, що «у разі якщо загальна сума від здійснення операцій з постачання товарів/послуг, що підлягають оподаткуванню згідно з цим розділом, у тому числі з використанням локальної або глобальної комп'ютерної мережі, нарахована (сплачена) такій особі протягом останніх 12 календарних місяців, сукупно перевищує 1000000 гривень (без урахування податку на додану вартість), така особа зобов'язана зареєструватися як платник податку у контролюючому органі за своїм місцезнаходженням (місцем проживання) з дотриманням вимог, передбачених статтею 183 ...». Тобто СОК відноситься до платників ПДВ на загальних засадах і може бути зареєстрований в обов'язковому порядку, у разі дотримання викладених у ст. 181 умов, або добровільно. При цьому під час розрахунку згаданої суми для СОК необхідно буде враховувати не лише вартість послуг самого СОК, а й вартість с.-г. продукції отриманої від його членів на реалізацію.

Ст. 198 ПК описує умови надання податкового кредиту, який поширюється лише на платників податку. Тобто, СОК не може скористатися податковим кредитом з двох причин: виходячи зі свого статусу він є неприбутковою організацією, і, згідно положень ст. 198 ПК, беручи від членів СОК продукцію на реалізацію за договором, якщо члени СОК не є платниками податку (саме так і є у більшості випадків), то про формування податкового кредиту не може бути мови. Однак, у СОК виникають податкові зобов'язання, пов'язані із продукцією членів СОК і власними послугами.

Однак є умови, за яких СОК може отримати фінансову підтримку (100 тис. грн) на поворотній основі строком до п'яти років, що надається у тому випадку, якщо сільськогосподарський обслуговуючий кооператив утворений фермерськими господарствами.⁵¹

У цьому зв'язку можна погодитись із пропозиціями Української аграрної конференції, яка вважає за доцільне внести до ПК зміни щодо поширення на діяльність СОК дії ст. 195 (Операції, що підлягають оподаткуванню за нульовою ставкою), ст. 196 (Операції, що не є об'єктом оподаткування) або ст. 197 (Операції, звільнені від оподаткування); до пп 2 підпункту 133.1.1 пункту 133.1 ст. 133 ПК щодо включення СОК до переліку неплатників податку на прибуток. Також пропонується, задля розв'язання проблеми адміністрування, розробити законопроект із внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», де прописати зміни для впорядкування статусу СОК.⁵²

Процедура ліквідації СОК регламентується Законом України «Про кооперацію» і містить ряд складностей для застосування. Майно сільськогосподарського кооперативу згідно зі ст. 20 Закону України «Про

⁵¹ Про внесення змін до Порядку використання коштів державного бюджету для надання підтримки фермерським господарствам : Постанова КМУ від 1 березня 2007 р. № 349 // Урядовий кур'єр. – 2007 – № 50 (21.03).

⁵² УАК: Яким має бути СОК?/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroconf.org/content/uak-yakim-maie-buti-sok/>

кооперацію» формується з пайового, резервного, неподільного та спеціального фондів. При цьому, неподільний фонд, згідно зі ст. 2, створюється в обов'язковому порядку і формується за рахунок вступних внесків та відрахувань від доходу кооперативу. Цей фонд не може бути розподілений між членами кооперативу, крім випадків, передбачених законом. Порядок відрахувань до неподільного фонду частини доходу визначається статутом кооперативу.

Однак, у випадку ліквідації кооперативу (ст. 29) майно кооперативу, що залишилося після задоволення вимог кредиторів кооперативу, здійснення виплат членам кооперативу паїв та виплат на паї, кооперативних виплат, оплати праці, розрахунків з кооперативним об'єднанням, членом якого він є, розподіляється між членами кооперативу у порядку, визначеному статутом. Майно неподільного фонду не підлягає поділу між його членами й передається за рішенням ліквідаційної комісії іншій (іншим) кооперативній організації (кооперативним організаціям) або зараховується до доходу бюджету. При цьому в рішенні повинні бути визначені напрями використання зазначеного майна.

Виходячи з наведеного, згідно Закону України «Про кооперацію», зароблені кооперативом кошти фактично мають бути «добровільно» передані третім особам без жодної компенсації. Усі члени кооперативу вже на момент його створення мають це усвідомлювати.

Разом із цим аналіз практичного досвіду українських сільсько-господарських обслуговуючих кооперативів показує, що розмір вступних внесків як правило не великий, і встановлюється виходячи із необхідних витрат, пов'язаних із започаткуванням кооперативу, проведення процедури його державної реєстрації у встановленому законом порядку, виготовленням печатки і т. ін., а відповідно до Примірного статуту сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, затвердженого Міністерством аграрної політики, розмір відрахувань до фондів кооперативу (і неподільного в тому числі) здійснюється за рішенням загальних зборів. Тому фактично, цей фонд може суттєво не збільшуватися в процесі господарської діяльності кооперативу. Що стосується інших активів сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, у тому числі тих, що сформовані за рахунок основних та додаткових паїв його членів, то ту і справді може виникнути серйозна проблема. Так, згідно із Законом України «Про кооперацію» (ст. 29) у разі ліквідації кооперативу вони повинні бути повернуті членам пропорційно до здійснених ними внесків, а все інше майно, що залишилось після задоволення вимог кредиторів та здійснення інших обов'язкових розрахунків, розподіляється між членами відповідно до прописаного у статуті порядку. Однак у Податковому кодексі одним із критеріїв віднесення організації до категорії неприбуткових є наявність у її положення про передачу її активів іншим неприбутковим організаціям, або зараховується до доходу бюджету (пп. 134.1 ст. 133).⁵³ Щоби вирішити згадану законодавчу колізію потрібно доповнити вказану статтю Податкового кодексу положенням

⁵³ Податковий кодекс України: від 02.12.2010 № 2755-VI: текст із змін. станом на 21.12.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page>.

про те, що згадані в ній критерії визначення неприбуткових підприємств та організацій є обов'язковими у тих випадках, якщо інше не передбачено законом, що регулює діяльність відповідної неприбуткової організації. До слова, в такий спосіб автоматично буде врегульовано ще одну законодавчу колізію. Адже в цій же статті Податкового кодексу міститься вимога до неприбуткових організацій про заборону розподілу отриманих доходів (прибутків) або їх частини серед засновників (учасників), членів такої організації. Таким чином, цю норму де-юре можна трактувати як фактичну заборону для СОК здійснювати кооперативні виплати своїм членам.

Також потрібно звернути особливу увагу на нещодавні зміни до Податкового кодексу, якими передбачено, що база оподаткування податком на прибуток (фінансовий результат до оподаткування) збільшується на 30% вартості товарів (робіт, послуг), придбаних у неприбуткових організацій, якщо сума вартості товарів, придбаних у таких організацій, перевищує 25 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня звітного року (пп. 140.5.4 ст. 140 Податкового кодексу).⁵⁴ Наслідком цієї норми може стати суттєве обмеження ринкових можливостей сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, адже придбавши у них протягом року сільськогосподарську продукцію що перевищуватиме 80 тис. грн.. (виходячи із встановленого з 2017 р. розміру мінімальної зарплати), переробне чи інше підприємство автоматично збільшить величину своїх зобов'язань з податку на прибуток. На цьому тлі СОК виглядатиме не дуже привабливим контрагентом і постачальником сільськогосподарської продукції.

На сьогодні ж, немає достовірних даних про те, що об'єднання у СОК призводить до зростання прибутків індивідуальних виробників за рахунок виникнення ефекту масштабу та покращення їхніх позицій на ринку завдяки груповим діям, у тому числі у формі встановлення вищих реалізаційних цін на сільськогосподарську продукцію або нижчих закупівельних цін на матеріальні ресурси. Навпаки, часто на локальних ринках аграрної продукції можна отримати значно вищі ціни, ніж офіційні ціни гуртових закупівель.⁵⁵ Водночас створення СОК вимагає від їхніх членів додаткових зусиль щодо проведення його державної реєстрації, постійного відстеження частих законодавчих змін та приведення у відповідність з ними своєї діяльності у кооперативі, а також зумовлює необхідність пошуку кваліфікованих спеціалістів для ведення бухгалтерського обліку та управління кооперативом (що пов'язано також і з додатковими фінансовими витратами). Тому СОК часто створюються лише тоді, коли на це виділяються кошти з різноманітних грантів та програм і припиняють

⁵⁴ Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні : Закон України : від 21.12.2016 р. № 1797-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1797-19/page>

⁵⁵ Губені Ю. Е. Ідентифікація економічних перешкод кооперативних сільськогосподарських підприємств / Ю. Е. Губені // Кооперативні читання: 2013 рік: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 4–6 квітня 2013 р.). – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2013. – с. 78-81. – С. 79.

своє існування із їх завершенням (однак при цьому не ліквідовуються, а продовжують перебувати на обліку).

Слід враховувати, що така ситуація спостерігається в умовах, коли переробники, використовуючи недосконалість чинного законодавства, приймають від особистих селянських господарств продукцію у середньому на 20 % дешевше, ніж від сільгоспідприємств. Так само, нижчу ціну намагаються запропонувати і торгівельні посередницькі структури. Усі наведені проблеми СОК призвели до того, що їх розвиток в Україні гальмується.

Це ставить на порядок денний необхідність внесення відповідних законодавчих змін задля усунення описаних суперечностей та непослідовних дій влади, яка, з одного боку декларує усебічну підтримку кооперації, а з іншого виявляється неспроможною усунути ті нормативно-правові бар'єри, які блокують її розвиток.

3.2. Основні складові формування сучасного інституційного середовища розвитку кооперації

Як уже зазначалося, вагомою економічною підставою для поширення кооперації на сільських територіях нашої держави є наявність у розпорядженні домогосподарств значної кількості земельних ділянок. Однак невизначеність із механізмами впровадження ринку земель сільськогосподарського призначення виступає гальмівним чинником для поширення ринкових чинників стимулювання кооперації. Потенційними сільськогосподарськими кооператорами є члени сільської громади, які не мають постійної зайнятості і не здали свою земельну ділянку в оренду. Інформаційно-дорадчі зусилля вповноважених органів та громадських організацій, що пропагують кооперацію доцільно скерувувати саме в цьому напрямі.

Одним з напрямів формування сприятливого інституційного середовища для розвитку кооперації є забезпечення достатньо високої якості функціонування об'єктів соціальної інфраструктури на сільських територіях України. Цього можна досягти, у першу чергу, за рахунок розвитку транспортної сфери (якісні дороги, громадський та приватний транспорт тощо). Окрім того, необхідно створити умови для забезпечення дітям селян можливості отримання належної шкільної освіти, яка гарантуватиме можливість успішного проходження ЗНО, що не обмежуватиме вибір місця проживання для прийдешніх поколінь, але зробить його усвідомленим.

Слід також перейняти досвід європейських країн, в яких кооперація виступає одним із найбільш потужних секторів сільської економіки. Зокрема, її розвиток ґрунтується на серйозних економічних підвалинах, і навіть на своєрідній ідеології, яка уособлює боротьбу малого та середнього бізнесу з монополіями. Адаптація такого досвіду в Україні потребує серйозного переосмислення стратегічних імперативів економічного розвитку та прийняття відповідних політичних рішень, яке б відстоювали у першу чергу інтереси

підприємців і фермерів. Крім того, на жаль, у нашому суспільстві відсутнє глибоке усвідомлення вирішення власних проблем суб'єктами сільської економіки через кооперацію.⁵⁶

В умовах фактичного блокування розвитку кооперативних відносин у сільському господарстві України, яке спостерігається на сучасному етапі його еволюції, доцільно сконцентрувати першочергову увагу не стільки на штучному збільшенні чисельності сільськогосподарських кооперативів, стимульованому спрощенням системи їхньої реєстрації чи цільовим субсидуванням цього процесу, скільки орієнтуватись на розробку і внесення необхідних змін у чинне законодавство з метою створення оптимальних умов для роботи сільськогосподарських кооперативів на ринкових засадах.

Фахівці відзначають, що одним із головних завдань сучасної державної аграрної політики є кодифікація кооперативного законодавства та нормативних актів, якими регулюються кооперативні відносини та діяльність і конституційне проголошення кооперативної власності, як однієї із форм економічних відносин, на якій засновується багатокладна економіка України.

Поряд із політико-правовим забезпеченням розвитку національного кооперативного руху має проводитись масштабна робота щодо пропагандистського поширення кооперативних ідей серед мешканців сільських територій, надаватись практична допомога у створенні кооперативів і забезпеченні їх ефективної господарської діяльності, налагодження взаємовигідного співробітництва різних типів кооперативів та їх спілок тощо.⁵⁷

Водночас, найбільш дієвими інструментами формування сприятливого інституційного середовища для поширення в Україні сільськогосподарської кооперації європейського зразка є ті, що працюють на розвиток конкурентних ринкових відносин, забезпечення економічної рівноправності малого, середнього та великого бізнесу, недопущення дискримінації по відношенню до окремих учасників ринку.

Насамперед, це стосується демонополізації економіки, причому не лише в аграрному секторі, але і в інших сферах господарського комплексу держави. Адже монополії та картелі є репрезентантами інтересів у першу чергу великого капіталу. Будучи ж уособленням монополізму на українському продовольчому ринку, вітчизняні агрохолдинги усіляко блокують можливості для розвитку конкуренції з боку дрібних виробників, в тому числі обмежуючи перспективу формування ефективної сільськогосподарської кооперації фермерських та особистих господарств населення. Наприклад, представники Союзу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України вважають, що саме олігархічний капітал стоїть на заваді формуванню цивілізованого інституційного забезпечення розвитку кооперації в аграрному секторі України, через що

⁵⁶ Кооперація з потугами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agro-business.com.ua/component/content/article/836.html?ed=54>.

⁵⁷ Артеменко В.М. Консолідація кооперативного руху в Україні (1991-2007 рр.) / В.М. Артеменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2008-1/num/artemenko2.htm>.

законодавчі ініціативи у цій сфері не знаходять належної підтримки.⁵⁸ З огляду на це, Україні варто також перейняти досвід європейських країн щодо законодавчого обмеження розмірів сільськогосподарського землекористування, як власних, так і орендованих ділянок (наприклад у Німеччині максимальний розмір ділянки – 400-500 га, у Польщі – до 300 га, а зі спадком – до 500 га)⁵⁹.

Другим напрямом формування сприятливого інституційного та макроекономічного середовища для розвитку сільськогосподарської кооперації є зменшення рівня патерналізму, відмова влади від ручного управління економікою та відхід від політики надання преференцій окремим товаровиробникам. З цим також пов'язане недопущення цінових і фінансово-кредитних маніпуляцій з метою досягнення політичних чи лобістських цілей. Адже наявна в Україні складна система пільг і преференцій, насамперед в агропродовольчому секторі економіки, демотивує аграріїв знаходити ринкові засоби підвищення власної конкурентоспроможності, у тому числі – на основі розвитку системи сільськогосподарської кооперації. Натомість, основні зусилля останніх спрямовуються на пошук впливових союзників у владних інстанціях, виливаються у намагання провести «своїх» представників до місцевих та обласних представницьких органів, стимулюють прагнення отримати доступ до бюджетних коштів чи фіскальних преференцій.

І нарешті третім ключовим пріоритетом формування в Україні відкритого ринкового середовища, яке є найкращим стимулом для розвитку реальної (а не бутафорної) сільськогосподарської кооперації, – виступає лібералізація зовнішньоекономічної діяльності, яка повинна забезпечити прихід на вітчизняний ринок, у тому числі аграрний, серйозних західних компаній, що принесуть із собою не лише значні інвестиційні ресурси та нові виробничі технології, але й унікальний управлінський досвід і західну ділову культуру, невід'ємним атрибутом якої виступає філософія ринкової сільськогосподарської кооперації.

Таким чином, сільськогосподарська кооперація в Україні не може розвиватися відособлено від становлення системи ефективних ринкових відносин в аграрному секторі економіки, які, у свою чергу, повинні еволюціонувати в руслі економічної політики формування цивілізованого конкурентного господарського устрою.

3.3. Сільське підприємництво як чинник стимулювання кооперації

Сільське підприємництво найчастіше належить до малого, рідше – середнього бізнесу. Так, Господарський кодекс України у ст. 55 «Поняття суб'єкта господарювання», де зазначається, що суб'єктами господарювання є:

- 1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до

⁵⁸ Кооперація з потугами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agro-business.com.ua/component/content/article/836.html?ed=54>.

⁵⁹ На підтримку фермерства «хворіють» усі західні держави – професор Молдаван [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1808212-u_viyni_z_velikim_zemlevlasnikom_fermer_potrebue_nashoi_pidtrimki_2014786.html/

Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність.⁶⁰

Разом із цим до суб'єктів підприємництва відносяться тільки ті, що зареєстровані в установленому законом порядку як підприємці.⁶¹

Виходячи з викладеного, помилковим є твердження, що «...найбільшого свого розповсюдження мале підприємництво набуло в аграрному секторі економіки, де після розвалу колгоспно-радгоспної системи особисті селянські господарства стали чи не єдиним джерелом доходів для більшості сільських сімей».⁶²

Необхідно наголосити на двох важливих аспектах: по-перше, мале підприємництво на сільських територіях не завжди пов'язане з аграрним сектором, однак може вагомо впливати на розвиток кооперації, і, по-друге, сільськогосподарське виробництво, не залежно від обсягів, не завжди ведеться на підприємницьких засадах.

Окремі вчені-аграрники вважають, що особливістю підприємництва в сільському господарстві є сезонність виробництва, включаючи зайнятість і завантаженість техніки, а також нерівномірне надходження доходів протягом року. Крім того, відзначається значний вплив інфляції, просторового розташування земельної ділянки, а також ризику, спричинені природними чинниками та екологічною ситуацією.⁶³ Однак, як вже зазначалось вище, не можна залишати поза увагою інституційні дисфункції, адже саме вони на сьогодні є найбільшою перешкодою розвитку інституту малого та середнього підприємництва на селі: часті зміни та недосконалість чинного законодавства, бюрократична система, складна система документообігу тощо.

У таких умовах сільськогосподарський виробник часто змушений невиправдано багато часу витратити на аналіз змін у нормативно-правовому забезпеченні підприємницької діяльності та на оформлення різноманітної документації. Саме це є причиною того, що максимальна кількість продукції сільського господарства у регіонах України тривалий час вироблялась індивідуальними господарствами, лише мала частка яких має статус малих підприємств (табл. 3.1).

⁶⁰ Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV / Відомості Верховної Ради України, 2003. – № 18; № 19-20; № 21-22. – ст.144.

⁶¹ Там само.

⁶² Колодій М. В. Інвестування малого бізнесу на селі: стан і перспективи розвитку / М. В. Колодій http://www.rusnauka.com/30_NNM_2010/Economics/72534.doc.htm.

⁶³ Остапчук А. Д. Мале підприємництво – основа сталого розвитку сільських територій / А. Д. Остапчук, В. Г. Вдович // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2011. – Вип. 163. Ч. 2. – С. 72-76. – С. 72.

Розподіл сільськогосподарської продукції за типами виробників

Показники	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Продукція сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.), млрд грн	151,02	179,61	194,89	233,70	223,25	252,86	251,44	239,47
у т. ч., у сільськогосподарських підприємствах	58,00	72,76	94,09	121,05	113,08	136,59	139,06	131,92
Частка продукції сільського господарства, виробленої у сільськогосподарських підприємствах, %	38,4	40,5	48,3	51,8	50,7	54,0	55,3	55,09

Джерело: ⁶⁴, ⁶⁵

Збільшення частки сільськогосподарських підприємств у виробництві продукції обумовлене, насамперед, посиленням ринкової влади агрохолдингів. Так, у 2005-2010 рр. простежується чітка тенденція до укрупнення їх земельного банку і залучення зовнішнього капіталу. За вказаний період земельний банк агрохолдингів зріс приблизно у 4 рази і досягнув відмітки у 4 млн га, а частка у структурі сільськогосподарських угідь, що перебувають у власності сільгосппідприємств, зросла до 18,1 %. Середньорічний приріст землі під контролем вертикально інтегрованих структур досягав більше, ніж 30 % на рік. Однак, починаючи з 2015 р. активний розвиток агрохолдингів зупинився.⁶⁶ Це стало однією з причин, хоча і незначного, але зменшення у 2015 р. частки продукції сільського господарства, виробленої сільськогосподарськими підприємствами.

На швидкий розвиток агрохолдингів України у 2015 р. звернув увагу журнал «Forbes», оприлюднивши рейтинг вітчизняних компаній за показником ефективності в аграрному бізнесі EBITDA (Earnings before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization – аналітичний показник, що дорівнює обсягу прибутку до вирахування витрат за відсотками, сплати податків та амортизаційних відрахувань), у розрахунку на 1 га. Дослідження «Forbes» показало, що ефективність вітчизняних підприємств коливається від \$ 700 у

⁶⁴ Статистичний щорічник України за 2013 рік. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 533 с. – С.25

⁶⁵ Сільське господарство України за 2015 рік. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 360 с. – С. 44

⁶⁶ История агрохолдингов в Украине // Крупнейшие агрохолдинги Украины. 2015, 2015. – К. : Ассоциация «Украинский клуб аграрного бизнеса». – 6 с. – С.4.

«Сварог Вест Груп» (80000 га) до \$ 124 в «Астарта» (245000 га).⁶⁷

Для порівняння доцільно навести розмір холдингу, що має середній показник ефективності – це «Вінницька аграрно-промислова група», його EBITDA на 1 га становить \$ 347 (42848 га). Таким чином, ефективність агрохолдингу не залежить від обсягів земель, що перебувають в оренді, а лише від природно-кліматичних умов та менеджменту.

На сьогодні не оприлюднено статистику щодо обсягів орендованих агрохолдингами земель. Аналітики наводять різні дані: від 15 % від загальної площі орних земель⁶⁸, до майже 50 % сільськогосподарських угідь України, або 17 млн га орендованих земельних паїв⁶⁹ (згідно з офіційною статистикою, загальна кількість сільськогосподарських угідь в Україні становить 36,42 млн га⁷⁰).

Станом на початок 2016 р. в Україні діє понад 250 агрохолдингів різного розміру. При цьому необхідно підкреслити, що оскільки в Україні немає ринку земель сільськогосподарського призначення, усі агрохолдинги орендують землі, причому на досить тривалі терміни. Таким чином, селянські господарства, які виступають орендодавцями, ще досить тривалий час не матимуть можливості самостійно обробляти свої ділянки. Відтак, існує обернена залежність між поширенням агрохолдингів та розвитком сільськогосподарської кооперації. Більше того, погіршуються умови розвитку малих та середніх підприємств, оскільки великі аграрні холдинги мають схильність до поглинання успішних підприємств, які працюють у суміжних сферах економічної діяльності.

Водночас, слід відзначити, що посилення питомої ваги крупного аграрного бізнесу, означає збільшення орієнтації сільськогосподарського виробництва нашої держави на сировинний експорт.

Крім того, функціонування агрохолдингів має специфічний негативний вплив на сільські території, який зумовлений тим, що здаючи землі в оренду і отримуючи певний прибуток, жителі села не схильні до пошуку власної виробничої «ніші» на ринку. Ще однією проблемою є те, що беручи сільськогосподарські землі в оренду, агрохолдинги, як правило, мало зважають на проблеми збереження належного екологічного стану і відтворення якості та родючості ґрунтів. Згадане питання неодноразово порушувалось в процесі обговорення актуальних проблем аграрного сектору на різноманітних зустрічах громадських об'єднань та асоціацій сільськогосподарських товаровиробників (зокрема, членів Аграрного союзу України, учасників Громадської спілки «Аграрії Львівщини»).

Не виправдовуються також очікування, пов'язані з поліпшенням ситуації

⁶⁷ Рейтинг 20 найефективніших агрокомпаній України / Журнал FORBES. – 2015. – №8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.net.ua/ua/magazine/forbes/1399408-rejting-20-najefektivnishih-agrokompanij-ukrayini#20/>

⁶⁸ Дем'яненко С.І. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? Німецько-український аграрний діалог / С.І. Дем'яненко. – К.: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2008. – 20 с. – С. 4.

⁶⁹ Івченко В. Справедлива ціна за державну землю / Вадим Івченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/columns/2015/08/10/554451/>

⁷⁰ Сільське господарство України 2014. Статистичний збірник / відп. за вип. О. М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 379 с. – С. 220.

із сільською зайнятістю, оскільки, агрохолдинги мають кошти для впровадження нової техніки та інновацій, внаслідок чого неминуче скорочується кількість створених ними робочих місць. Звільненим селянам складно започаткувати бізнес у сільському господарстві, не лише внаслідок низької конкурентоспроможності порівняно з великими товаровиробниками, але й тому, що землі сільськогосподарського призначення здебільшого перебувають у довгостроковій оренді агрохолдингів.

Частково кооперація у сільській місцевості може стимулюватись підприємствами, які розташовані поза межами міст, діяльність яких не пов'язана із сільським господарством, або пов'язана опосередковано. Ці підприємства є активними користувачами природних і людських ресурсів, яким володіє сільська територія, тим самим створюючи ґрунт для розвитку обслуговуючої та споживчої кооперації. До таких підприємств належать науково-дослідні установи, профіль яких дотичний до вирішення проблем сільського господарства, об'єкти туристичної та IT-індустрії, транспортно-логістичні центри тощо. Вони, у більшості своїй, є джерелом розвитку навколишніх сільських територій. Адже, у залежності від економічних пріоритетів свого функціонування, можуть запропонувати виробникам нові технології, насіннєвий матеріал, добрива тощо.

Ще один аспект, який необхідно враховувати розробляючи та впроваджуючи заходи щодо стимулювання розвитку кооперації на сільських територіях полягає в тому, що не варто залишати поза увагою виробничі кооперативи, акцентуючи увагу виключно на обслуговуючих (власне так і відбувається уже протягом досить тривалого часу). Адже виробнича кооперація може стати ефективним інструментом для посилення конкурентоспроможності найчисельніших за кількістю і водночас найбільш обмежених в обсягах земельних ресурсів сільських домогосподарств (з площею землекористування до 1 га). За рахунок консолідації парцельованих земельних ділянок, використання однорідного насіннєвого та племінного матеріалу, застосування спільних технологій виробництва такі дрібні селянські господарства, об'єднавшись у виробничий кооператив, могли б забезпечувати формування однорідних партій сільськогосподарської продукції, що відкрило б їм вихід на аграрний ринок. Ще одним не менш важливим аспектом проблеми, який можна вирішити стимулюючи розвиток саме виробничої кооперації, є питання пов'язані із зайнятістю сільського населення та залучення його до системи загальнодержавного соціального та пенсійного страхування. Адже члени сільськогосподарського виробничого кооперативу є одночасно його засновниками і працівниками, а значить отримують заробітну плату, а отже здійснюють відрахування до всіх фондів. Це особливо актуально для областей Західного регіону України, оскільки саме тут проживає 50% із загальної кількості сільських мешканців України, які вважаються зайнятими тільки в особистому селянському господарстві, а відтак є соціально незахищеними – а це

близько 1,18 млн осіб працездатного віку.⁷¹

Разом із цим, слід відзначити, що статус малих та середніх підприємств, діяльність яких відбувається на сільських територіях України, в сучасних умовах ще не до кінця визначений.

Наприклад, якщо селянська родина займається сільськогосподарським виробництвом (вівчарством чи ягідництвом) і одночасно працює у сфері сільського туризму, а всі її члени зайняті в обох видах діяльності, то виникає певна суперечність. З одного боку, у разі ведення аграрного бізнесу, є шанс, що, з огляду на підписану у 2014 р. «Угоду про асоціацію між Україною та ЄС»⁷², така родина може розраховувати на підтримку за державними програмами заохочення дрібних сільгоспвиробників та кооперативів, як це широко практикується у країнах-членах ЄС. З іншого боку, займаючись підприємництвом, пов'язаним із туристично-рекреаційною діяльністю, вказана родина не може претендувати на підтримку за програмами стимулювання аграрного сектора економіки чи розвитку сільських територій. До того ж, в Україні визначення сільського туризму, на жаль, до цього часу значною мірою не відповідає стандартам, прийнятим у країнах-членах ЄС.

Так, згідно з однією із головних засад WWOOF («World Wide Opportunities on Organic Farms» – міжнародна організація, заснована у 1971 р. у Великобританії), основою сільського туризму є обмін (в обмін на роботу, яку виконують добровольці на органічних фермах, господарі садіб пропонують харчування, проживання та можливості ознайомитися з органічним способом життя). Виходячи із аналізу послуг, котрі пропонуються садибами сільського зеленого туризму України, цей вид послуг лише умовно може бути віднесений до категорії «сільський туризм». Можна також стверджувати, що згідно принципів WWOOF, сільський туризм в Україні практично не існує, адже туристам пропонується відпочинок, в окремих випадках прогулянки і майстер-класи з писанкарства, ткацтва тощо.⁷³

Завдяки правильному визначенню профілю підприємства, будь-які господарства, що діють у сфері сільського туризму повинні отримати статус сільськогосподарського підприємства, виступаючи потенційними суб'єктами сільськогосподарської кооперації.

У країнах ЄС популяризуються показові міні-ферми, на яких відвідувачі можуть спробувати свої сили у сироварінні, виноробстві, ткацтві тощо. На нашу думку, надавати таким фермам статус сільськогосподарських недоцільно, адже вони мають виражений розважальний характер, хоча і з пізнавальним елементом. Однак, якщо селянське господарство спеціалізується на певному виді

⁷¹ Tsymbalista N.A. Perspectives of rural households' transformation into family farms in the Western Ukraine / N.A. Tsymbalista // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2016. – Вип. 4(120). – С. 97-100.

⁷² Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ від 27.06.2014 // Офіційний вісник України. – 2014 р. – № 75 (26.09.2014). – Т. 1. – С. 83, стаття 2125.

⁷³ Куліш І. М. Екологічний туризм як чинник розвитку сільських територій України / І. Куліш // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – СС. 80-85. – С. 84.

народного промислу (наприклад, плетення кошиків) і відвідувачі беруть участь у виробничому процесі у обмін на їжу та проживання, цей вид підприємництва, хоч і не належить до сільськогосподарського виробництва, має повне право залучатися до сільськогосподарської кооперації, отримуючи спеціальну підтримку за ознакою «повага самобутності...та...важливість культурної спадщини», згідно ст. 400 «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС».

Таким чином, усі види підприємництва на сільських територіях, якщо вони не завдають шкоди навколишньому середовищу і не спотворюють суті сільської кооперації в її класичному розумінні, можна вважати такими, що сприяють розвитку кооперативного руху на сільських територіях. Завдання держави у цьому разі полягає, насамперед, у підтримці і контролі. Підтримка має стосуватись усіх сфер бізнесу, які сприяють соціально-економічному розвитку сільських територій, а контроль необхідно здійснювати з метою визначення спроможності сільських підприємців виступати потенційними учасниками кооперативного руху, а відтак – позитивно впливати на його ефективний розвиток.

ВИСНОВКИ

Мала кількість успішних кооперативів у нашій державі свідчить про те, що, чинне законодавство, спрямоване на підтримку та розвиток цієї сфери, не просто далеке від досконалості, а вимагає значних зусиль, спрямованих на подолання нормативно-правових бар'єрів і бюрократичних обмежень. Людський чинник, на жаль, також відіграє деструктивну роль у розвитку кооперації на сільських територіях України.

З точки зору сучасних теорій кооперації, на розвиток кооперативного руху в межах сільської території в ринкових умовах господарювання основний вплив чинять кілька груп чинників, які умовно можна поділити на стабільні та стихійні. До перших належать особливості сільськогосподарського виробництва, наявність постійних ринків збуту продукції, розвиток інфраструктури тощо. До стихійних чинників слід віднести природно-кліматичні умови, якість планування сільськогосподарськими виробниками обсягів виробництва та збуту продукції, фінансово-економічні та адміністративно-управлінські впливи.

Пріоритетного значення у процесі формування сільськогосподарських кооперативів, як важливих інститутів сільської економіки, відіграє спроможність суб'єктів аграрного ринку ефективно використовувати механізм ринкової самоорганізації. У сучасних українських реаліях цей механізм значною мірою заблокований низкою інституційних дисфункцій, які проявляються як на законодавчому рівні, так і через неформальні інститути. Для подолання цих дисфункцій та формування сприятливого інституційного середовища розвитку кооперації на сільських територіях України доцільно активізувати заходи з демонополізації економіки та стимулювання відкритої конкуренції, децентралізації влади та розвитку місцевого самоврядування, підвищення якості людського та соціального капіталу села.

Розвиток сільськогосподарської кооперації не можливий без внесення відповідних змін до чинного законодавства України. Тому необхідно розробити та прийняти зміни до нормативно-правових актів – лише це може забезпечити активізацію кооперативного руху на сільських територіях. Однак, такі зміни слід робити дуже виважено, адже велика кількість нормативно-правових актів, що регулюють діяльність кооперативів, вимагають доопрацювання, оскільки вирішення однієї проблеми може породжувати інші.

Сільськогосподарські кооперативи на сьогодні фактично є заручниками законодавчої невизначеності. Вони змушені функціонувати у дуже неоднозначних умовах, що спотворює саму суть кооперації та нівелює мету створення кооперативів. Адже без відсутності пільг кооперативи стикаються з великим фінансовим навантаженням, а складна та заплутана система документообігу, яка передбачає оформлення податкових накладних, декларацій і тому подібного, вимагає створення додаткових посад для високооплачуваних фахівців.

Ефективне функціонування сільськогосподарської кооперації у сучасному правовому полі України можливе лише за умови надання кооперативам

спеціального статусу, як представника виробників сільськогосподарської продукції – суб'єктів господарської діяльності. При цьому за кооперативами необхідно законодавчо закріпити спецрежим оподаткування та врегулювати майнові права, які стосуються виробленої членами кооперативу продукції після її передачі для подальшої реалізації.

Потенційними кооператорами є члени сільської громади, які не мають постійної зайнятості і не здали свою земельну ділянку в оренду. При цьому наявність земельних ділянок у власності селян є базою для розвитку сільської кооперації, однак відсутність дієвого ринку земель сільськогосподарського призначення виступає гальмівним чинником.

Активізації підприємницької діяльності на селі сприяє відчуття стабільності та впевненості у майбутньому мешканцями сільських територій. Одним зі способів досягнення такого стану є забезпечення жителям села достатньо високого рівня розвитку соціальної інфраструктури. Цього можна досягти, у першу чергу, за рахунок розвитку транспортної сфери (якісні дороги, громадський та приватний транспорт тощо).

Розвиток кооперації та підприємництва на сільських територіях може вирішити одночасно цілу низку проблем: забезпечити зайнятість, зменшуючи тим самим безробіття; підвищити рівень життя селян; сприяти розвитку інфраструктури села; створити ринки збуту для продукції кооперативів; сприяти розвитку конкурентного середовища, а отже і зниженню цін на продовольчі товари для населення; забезпечити появу нових територіальних брендів; створити умови для розвитку таких видів виробництва, які на сьогодні є малорозвиненими, або навіть не існують взагалі, наприклад, органічного сільського господарства або виробництва органічного меду тощо.

Для зменшення бюрократичного навантаження на сільськогосподарські кооперативи та на сільських підприємців, уся звітність та інформація, що їм зобов'язані надавати учасники кооперації повинна піддаватись щорічній дефрагментації та очистці, суть якої полягає у ліквідації дубльованих повноважень і скасуванні неактуальних звітів, контролю, моніторингу тощо.

Сільськогосподарська кооперація в Україні не може розвиватися відособлено від становлення системи ефективних ринкових відносин в аграрному секторі економіки, які, у свою чергу, повинні еволюціонувати в руслі економічної політики формування конкурентного господарського устрою. Наріжними каменями цієї політики мають стати: демонополізація економіки та стимулювання відкритої конкуренції, розвиток підприємництва, лібералізація ринків, мінімізація податкового навантаження на бізнес, спрощення системи дозвільних процедур, а також забезпечення жорсткої бюджетної дисципліни на державному та місцевому рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артеменко В.М. Консолідація кооперативного руху в Україні (1991-2007 рр.) / В.М. Артеменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2008-1/num/artemenko2.htm>.
2. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003. – № 18; № 19-20; № 21-22. – Ст. 144.
3. Губені Ю. Е. Ідентифікація економічних перешкод кооперативних сільськогосподарських підприємств / Ю. Е. Губені // Кооперативні читання: 2013 рік: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 4–6 квітня 2013 р.). – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2013. – с. 78-81. – С. 79.
4. Губені Ю. Е. Неформалізовані кооперативи: ескіз економічної природи та наслідків / Ю. Е. Губені, С. Ю. Губені // Кооперативні читання: 2015 рік: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 3 квітня 2015 р.). – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2015. – с. 46-50.
5. Дем'яненко С.І. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? Німецько-український аграрний діалог / С.І. Дем'яненко. – К.: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2008. – 20 с.
6. Зіновчук В. В. Економічна природа псевдокооперативів і небезпека їх поширення в аграрному секторі України / В. В. Зіновчук. – Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – № 3 (42). – 2010. – С. 23-28.
7. История агрохолдингов в Украине // Крупнейшие агрохолдинги Украины. 2015, 2015. – К. : Ассоциация «Украинский клуб аграрного бизнеса». – 6 с.
8. Івченко В. Справедлива ціна за державну землю / Вадим Івченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/columns/2015/08/10/554451/>
9. Капелюшников Р. И. Теория трансакционных издержек / Р. И. Капелюшников [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.libertarium.ru/10623/>
10. Кластерний аналіз / Теорія економічного аналізу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/11800912/ekonomika/klasterniy_analiz/
11. Кластерный анализ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cdo.bseu.by/stat1/lab_3.htm/
12. Коверзнев В. О. Загальна характеристика законодавства, що регулює діяльність виробничих кооперативів / В. О. Коверзнев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=117%3A2011-11-10-10-04-24&catid=32%3A-4&Itemid=40&lang=ru/

13. Колодій М. В. Інвестування малого бізнесу на селі: стан і перспективи розвитку / М. В. Колодій http://www.rusnauka.com/30_NNM_2010/Economics/72534.doc.htm/
14. Колокольчикова І. В. Кооперація в контексті концепції державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року / І. В. Колокольчикова // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. – Спец. вип. : у 2 ч. Організаційно-правові форми агропромислових формувань: стан, перспективи та вплив на розвиток сільських територій / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ "Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана" ; відп. ред. О. О. Беляєв. – К. : КНЕУ, 2011. – Ч. 1. – С. 228–235.
15. Кооперація з потугами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agro-usiness.com.ua/component/content/article/836.html?ed=54/>
16. Кропоткин П. А. Взаимопомощь как фактор эволюции [Электронный ресурс] / П. А. Кропоткин. - Режим доступу : <http://www.klex.ru/cjr/>
17. Куліш І. М. Екологічний туризм як чинник розвитку сільських територій України / І. Куліш // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – СС. 80-85.
18. Малиновська О. Трудова міграція населення України: чого чекати в найближчому майбутньому? / Олена Малиновська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://migraciya.com.ua/news/migrant-workers/ua-labour-migration-ukraine-what-to-expect-in-the-near-future-part-1/>
19. Малік М. Й. Кредитне обслуговування сільськогосподарських кооперативів: Монографія / М. Й. Малік, А. С. Кудінов. – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 166 с.
20. МВФ очікує повного скасування спецрежиму з ПДВ для аграріїв <http://economics.unian.ua/agro/1286888-mvf-ochikue-povnogo-skasuvannya-spetsrejimu-z-pdv-dlya-agrarijiv.html/>
21. Міністерство аграрної політики та продовольства України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/ministry?nid=3976/>
22. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві у 2015 році. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 43 с.
23. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М. : Начала, 1997. – 190 с.
24. Носік В.В. Предмет аграрно-правового регулювання в сучасних умовах : теоретичні аспекти / В. В. Носік // Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальні дисципліни: матеріали Всеукраїнського круглого столу. – К. : Видавничий центр НУБіП України, 2012. – 168 с. – С. 26-28.
25. Обласна цільова програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року : Рішення XLIX сесії Херсонської обласної ради V скликання від 02.09.2010. – № 1411.

26. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2016 році. Статистичний бюлетень. – К. : Державна служба статистики, 2016. – 80 с.
27. Остапчук А. Д. Мале підприємництво – основа сталого розвитку сільських територій / А. Д. Остапчук, В. Г, Вдович // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2011. – Вип. 163. Ч. 2. – С. 72-76.
28. Податковий кодекс України: від 02.12.2010 № 2755-VI: текст із змін. станом на 21.12.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page>.
29. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році : Закон України від 24.12.2015 № 909-VIII. – Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2016, № 5, ст.47.
30. Про внесення змін до Порядку використання коштів державного бюджету для надання підтримки фермерським господарствам : Постанова КМУ від 1 березня 2007 р. № 349 // Урядовий кур'єр. – 2007 – № 50 (21.03).
31. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.
32. Про затвердження Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 р. № 557 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 42. – С. 49.
33. Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку : Указ Президента України // Офіційний вісник України. – 2000 р. – № 23 (23.06). – С. 20.
34. Про заходи щодо реформування розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах : Указ Президента України // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 13 (24.01).
35. Про кооперацію : Закон України від 10.07.2003 № 1087- IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5. – С. 35.
36. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки : Указ Президента України // Офіційний вісник України. – 1999. – № 49 (24.12). – С. 11.
37. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 17.07.1997 № 469/97-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1997. – № 39. – С. 261.
38. Про споживчу кооперацію : Закон Країни від 10.04.1992 № 2265-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – С. 1.
39. Про схвалення Концепції Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року : Розпорядження Кабінету Міністрів від 11 лютого 2009 р. № 184-р / Офіційний вісник України. – 2009. – № 14. – С. 61.

40. Регіони України. 2013 : Статистичний збірник. – Державна служба статистики України; у 2-х ч. Ч. II. — Київ : Державна служба статистики України. – 2013. – 781 с.
41. Рейтинг 20 найефективніших агрокомпаній України / Журнал FORBES. – 2015. – №8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.net.ua/ua/magazine/forbes/1399408-rejting-20-najefektivnishih-agrokompanij-ukrayini#20/>
42. Сільське господарство України за 2008 рік. Статистичний збірник. – Державний комітет статистики України. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 369 с.
43. Сільське господарство України за 2010 рік. Статистичний збірник. – Державна служба статистики України. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2011. – 384 с.
44. Сільське господарство України за 2014 рік. Статистичний збірник. – Державна служба статистики України. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2015. – 379 с.
45. Сільське господарство України за 2015 рік. Статистичний збірник. – К. Державна служба статистики України, 2016. – 360 с.
46. Соціальна ініціатива «Рідне село» охопить більшість сіл та міст України / <http://minagro.gov.ua/node/11628/>
47. Статистичний щорічник Львівської області за 2014 рік. Ч. 2. – Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2015. – 261 с.
48. Статистичний щорічник України за 2013 рік. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 533 с.
49. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации / М. И. Туган-Барановский. - М. : Экономика, 1989. – 496 с.
50. УАК: Яким має бути СОК?/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroconf.org/content/uak-yakim-maie-buti-sok/>
51. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ від 27.06.2014 // Офіційний вісник України. – 2014 р. – № 75 (26.09.2014). – Т. 1. – С. 83.
52. Фридман о кооперации участников свободного рынка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://adamharris.livejournal.com/1120.html/>
53. Формування та розвиток обслуговуючих кооперативів: проблеми та перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pdaa.edu.ua/content/формування-та-розвиток-обслуговуючих-кооперативів-проблеми-та-перспективи/>
54. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность / Ф. Хайек. – М. : Новости, 1992. – 304 с.
55. Цимбалюк Ю.А. Развитие инфраструктуры аграрного рынка в Украине / Ю.А. Цимбалюк // Журнал «Агрогляд». – 2008. – Вып. 1. – С. 18-22.

56. Murray C. Social Capital and Cooperation in Central and Eastern Europe - A Framework for Research on Governance / Catherine Murray // Journal of Rural Cooperation. – 2008. – Vol. 36. – No.1. – P. 3-20.
57. Tsymbalista N. A. Peculiarities of agricultural service cooperatives development In Lviv region / N. A. Tsymbalista // Вісник ЖДТУ : Економічні науки. – 2016. – № 2(76) – С. 52-56. – С. 54.
58. Tsymbalista N.A. Perspectives of rural households' transformation into family farms in the Western Ukraine / N.A. Tsymbalista // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2016. – Вип. 4(120). – С. 97-100.
59. Vilpoux O. F. Agrarian reform and cooperation between settlers in the Midwest of Brazil: An institutional approach / O. F. Vilpoux Retrieved from http://www.researchgate.net/publication/261716312_Agrarian_reform_and_cooperation_between_settlers_in_the_Midwest_of_Brazil_An_institutional_approach/

Вхідна матриця стандартизованих значень для проведення кластерного аналізу в розрізі районів Львівської області

Райони	Територія, км ²	Чисельність сільських мешканців, тис осіб	Площа земель сільсько-господарського призначення, тис га	Роздрібний товарооборот підприємств, млн. грн.	Обсяги експорту товарів, тис дол. США	Обсяги імпорту товарів, тис дол. США	Обсяги експорту послуг, тис дол. США	Обсяги імпорту послуг, тис дол. США	Прямі іноземні інвестиції, тис дол. США	Перевезення вантажів автомобільним транспортом, тис. т.
1.Бродівськ.	0,332924912	-0,888547469	0,294417171	-0,209313726	-0,4754465690	-0,7929764562	-0,6638270152	-0,690642666	-0,811503787	-0,363786524
2. Буський	-0,855548458	-1,09473283	-0,407463427	-0,457433699	-0,1688968707	-0,5951548685	-0,6239755252	-0,630355724	2,4474881788	-0,145439181
3. Городоцьк.	-1,32789044	-0,275563953	-0,488210753	-0,34731502	0,8873924977	1,7483561616	1,3716208901	1,5162707181	-0,0361474813	-0,273867118
4. Дрогоб.	0,500530131	1,02284658	0,0521751949	-0,690024114	-0,817979203	-0,910729155	-0,840479754	-0,541657071	-0,7067293822	-0,575186453
5.Жидачів.	-0,299403868	-0,548620247	0,331685168	-0,500492926	0,2294718178	-0,0820820736	-0,2536618415	0,0795040817	0,4280838473	-0,27287463
6.Жовківськ.	0,835740569	1,22345937	1,3814004	1,45340774	-0,1722334538	-0,1089498718	0,0213422672	0,2646401947	-0,1724484795	-0,223944976
7.Золочівськ.	0,085326293	-0,487321895	0,710576464	-0,332844296	-0,7243615155	-0,7637924685	-0,80527048	-0,576021711	-0,7552561059	-0,30741321
8. К.-Бузьк.	-0,786982687	-0,855112004	-0,221123445	-0,271079011	1,5600692390	0,6440896573	-0,5561315692	2,5158758461	1,6597362695	-0,303244761
9.Миколаїв.	-1,52216012	-0,219838179	-1,46338999	-0,238608118	-0,6218964869	-0,6646904406	-0,4838442069	-0,414534964	-0,3556439707	1,2808652181
10.Мостиськ.	-0,874594506	-0,448313853	-0,109319456	0,322926556	-0,7309784725	-0,3939575832	-0,883154348	-0,684148561	-0,7861749953	-0,527050788
11.Перемиш..	-0,596522211	-1,17274892	-0,332927434	-0,72355384	0,2042675747	1,0861373922	0,0701600939	-0,499391271	-0,7484778688	-0,543823834
12.Пустомит.	-0,489864344	2,82278909	0,325473835	3,2463657176	-0,2089516067	1,4856812681	1,0734951636	1,7850184343	0,3409484411	3,8063499951
13.Радех.ів.	0,264359141	-0,816103963	0,710576464	-0,702024226	0,2055806235	-0,6949054295	-0,84590727	-0,395593824	-0,0008500065	0,209375253
14.Самбірськ.	-0,535574859	0,432153379	0,580138477	-0,343785575	-0,813145204	-0,8265718940	-0,884128517	-0,692266192	-0,824016257	-0,523477832
15.Сколівськ.	1,509970654	-0,832821695	-1,69942063	-0,310961738	-0,6145802864	-0,8864578642	0,7548621725	-0,692266192	-0,7639704256	-0,129658623
16.Сокальськ.	1,887082397	0,499024308	2,67335761	-0,102018603	-0,0350715581	-0,2403478958	0,0631619775	-0,676517987	0,2856941223	0,5835432011
17.Ст.-Самб.	0,649089302	0,593758124	-0,314293436	-0,223078561	-0,7730387558	-0,8900402373	-0,3386332899	-0,692266192	-0,837674015	-0,503131829
18.Стрийськ.	-1,01553526	0,565895237	-1,0658647	-0,363550466	3,3041466527	2,1937985988	3,1208816171	0,2602566737	1,9740361105	-0,304038751
19.Турківськ.	0,451010407	-0,448313853	-1,18388002	-0,861202188	-0,6724758493	-0,4523113050	0,0236882267	-0,692266192	-0,836279412	-0,532013228
20.Яворівськ.	1,788042949	0,928112769	0,226092511	1,65458609	0,4381274264	1,1449044648	0,6798014089	1,4563625986	0,4991852168	-0,351181928

**Симетрична матриця відстаней між районами Львівської області за показниками,
обраними для проведення кластерного аналізу**

Райони	Бродівський	Буський	Городоцький	Дрогобицький	Жидачівський	Жовківський	Золочівський	Кам.-Бузький	Микський	Мостиський	Перемський	Пустомський	Редехівський	Самбірський	Сколівський	Сокальський	Ст.-Самбірський	Стрийський	Турківський	Яворівський
1. Бродівський	0,00000	3,57997	4,65876	2,05221	1,97738	3,32105	0,71626	4,91299	3,16836	1,54860	2,49147	7,71507	1,41605	1,66962	2,73352	3,62504	1,70051	7,21146	1,86401	4,64967
2. Буський	3,57997	0,00000	4,72186	4,15907	2,51256	4,83838	3,62992	3,89942	3,54130	3,48493	3,73998	7,92699	3,00274	3,84809	4,45613	5,05002	4,07872	6,17514	3,81060	5,40659
3. Городоцький	4,65876	4,72186	0,00000	5,00863	3,24542	4,65293	4,69284	3,15750	4,33525	4,31152	2,95765	6,48854	4,43082	4,73721	4,98388	5,75819	4,78807	3,98220	4,31508	4,12510
4. Дрогобицький	2,05221	4,15907	5,00863	0,00000	2,66770	3,06191	1,76661	5,34889	3,45641	2,32654	3,46985	7,43481	2,46993	1,36718	3,23818	3,69296	0,92620	7,35455	2,17792	4,56128
5. Жидачівський	1,97738	2,51256	3,24542	2,66770	0,00000	3,15966	1,95792	3,24546	3,04693	2,17982	2,05727	7,02919	1,39381	2,31710	3,45393	3,61126	2,57192	5,67198	2,50781	3,93967
6. Жовківський	3,32105	4,83838	4,65293	3,06191	3,15966	0,00000	3,09853	4,98280	4,70363	3,43520	4,24988	5,57803	3,38726	3,09098	4,46095	2,73937	2,94179	6,69021	4,08660	2,57586
7. Золочівський	0,71626	3,62992	4,69284	1,76661	1,95792	3,09853	0,00000	4,94196	3,19728	1,49299	2,69983	7,53668	1,42000	1,15371	3,23479	3,39349	1,68631	7,34964	2,20472	4,68971
8. Кам.-Бузький	4,91299	3,89942	3,15750	5,34889	3,24546	4,98280	4,94196	0,00000	4,91181	4,82127	4,21064	7,20708	4,16763	5,17492	5,69653	5,82811	5,34658	5,19077	5,10592	4,38494
9. Миколаївський	3,16836	3,54130	4,33525	3,45641	3,04693	4,70363	3,19728	4,91181	0,00000	2,52817	3,28996	6,67754	3,25256	3,05952	3,66709	5,57323	3,20683	6,78389	2,88293	5,60006
10. Мостиський	1,54860	3,48493	4,31152	2,32654	2,17982	3,43520	1,49299	4,82127	2,52817	0,00000	2,39943	7,30502	2,31661	1,41613	3,44411	4,49822	2,07252	7,07150	2,26845	4,82831
11. Перемішлянський	2,49147	3,73998	2,95765	3,46985	2,05727	4,24988	2,69983	4,21064	3,28996	2,39943	0,00000	7,67046	2,66571	3,03396	3,43945	4,75141	3,16184	5,66171	2,35540	4,68149
12. Пустомитівський	7,71507	7,92699	6,48854	7,43481	7,02919	5,57803	7,53668	7,20708	6,67754	7,30502	7,67046	0,00000	7,48128	7,37947	7,92847	6,94643	7,26404	7,69802	7,88369	5,42497
13. Радехівський	1,41605	3,00274	4,43082	2,46993	1,39381	3,38726	1,42000	4,16763	3,25256	2,31661	2,66571	7,48128	0,00000	2,16857	3,40147	3,15710	2,44224	6,71516	2,58961	4,57307
14. Самбірський	1,66962	3,84809	4,73721	1,36718	2,31710	3,09098	1,15371	5,17492	3,05952	1,41613	3,03396	7,37947	2,16857	0,00000	3,72423	3,82327	1,59622	7,33876	2,47230	4,90504
15. Сколівський	2,73352	4,45613	4,98388	3,23818	3,45393	4,46095	3,23479	5,69653	3,66709	3,44411	3,43945	7,92847	3,40147	3,72423	0,00000	4,89115	2,46340	6,90040	1,65268	4,71706
16. Сокальський	3,62504	5,05002	5,75819	3,69296	3,61126	2,73937	3,39349	5,82811	5,57323	4,49822	4,75141	6,94643	3,15710	3,82327	4,89115	0,00000	3,74880	7,30895	4,62285	4,15455
17. Старосамбірський	1,70051	4,07872	4,78807	0,92620	2,57192	2,94179	1,68631	5,34658	3,20683	2,07252	3,16184	7,26404	2,44224	1,59622	2,46340	3,74880	0,00000	7,09301	1,61937	4,27769
18. Стрийський	7,21146	6,17514	3,98220	7,35455	5,67198	6,69021	7,34964	5,19077	6,78389	7,07150	5,66171	7,69802	6,71516	7,33876	6,90040	7,30895	7,09301	0,00000	6,68626	5,71091
19. Турківський	1,86401	3,81060	4,31508	2,17792	2,50781	4,08660	2,20472	5,10592	2,88293	2,26845	2,35540	7,88369	2,58961	2,47230	1,65268	4,62285	1,61937	6,68626	0,00000	4,75891
20. Яворівський	4,64967	5,40659	4,12510	4,56128	3,93967	2,57586	4,68971	4,38494	5,60006	4,82831	4,68149	5,42497	4,57307	4,90504	4,71706	4,15455	4,27769	5,71091	4,75891	0,00000